

Türkçede İşteşleştirilebilen Eylem Tabanlı Sözcüklerin Seçim Koşulları*

Selection Conditions of Verb-based Words that Can Be Reciprocalization in Turkish

Bilim Uzm. Elif KARA

Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı ABD, Mersin/ Türkiye

ORCID: 0000-0001-6719-1161

Doç. Dr. Turgay SEBZECİOĞLU

Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Mersin/Türkiye

ORCID: 0000-0002-9375-3217

ÖZET

Türkçede eylem, tümcenin kurucusu ve en temel ögesidir. Eylemler, zihinsel sözlükçede tümce üretimine yansıttığı pek çok bilgiyi taşımaktadır. Bütün tümcelerin öznesi olması gerektiği gibi kimi bilgiler bütün eylemleri kapsarken kimisi de eylemden eyleme değişebilir. Tümceye nesne eklenip eklenmeyeceği, tümcede adların hangi durumları ve hangi rolleri yükleneceği gibi birçok sözdizimsel bilgi eyleme göre farklılaşabilir. Bütün bunların yanı sıra, eylemlerin göndergesel veya gösterilen açısından gönderimde bulunduğu anlama ilişkin bilgiler de hâlihazırda söz varlığımızda yer alır. Söz konusu anlamın içerisinde eylemin hangi olay türüne uygun olduğu, çekirdek bir birim olarak olayı nasıl aktaracağına ilişkin kılımsal ve hatta görünüşsel bilgiler de yer almaktadır. Eylemlerin hangi çatıları yüklenebileceği de eylemin sözlükçede veya söz varlığında yer alan ve tümceye yansıtılmayı bekleyen özelliklerine göre belirlenir. Kısacası, eylemin türü ve özellikleri çatı yüklenebilme olasılıkları açısından oldukça önemlidir. Bu çalışmada, işteş çatı odağında ne tür eylemlerin işteşleştirilebileceği üzerine betimleme ve çözümlemeler yapılmıştır. Betimleme ve çözümleme eylem tabanlarına gelen $\{-I\}\text{-}$ ekiyle sınırlandırılmıştır. Bu bağlamda, ad tabanlarından işteş eylemler yapabilen $\{-I\}\text{-}$ ve adlarla aktarılan işteş tümceler bu çalışmanın dışında bırakılmıştır. Bu sınırlandırmanın nedeni işteş olabilme olasılıklarının saf eylemsel tabanlardan yola çıkılarak görebilmeyi sağlamaktır. Çalışmanın sonucunda eylemin kılımsal ve tümceye yansıyan görünüşsel potansiyelinin, hangi konusal rolleri yükleyebildiğinin, hangi olay durumları için çekirdek bir önerme oluşturabildiğinin ve anlam açısından ne tür bir özellik yansıtabildiğinin işteş çatı olmak noktasında belirleyici olduğu görülmüştür. Kimi durumlarda işteşleştirilebilen eylemlerin kurduğu önermelerle ne tür edimbilimsel işlevleri yansıtabildiğine de bakılmıştır. Bu çalışmada da yer alan eylemlerin anlamsal özellikleri göz önünde bulundurularak eylem sınıflandırmalarından da yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, işteş çatı, işteşleştirme, $\{-I\}\text{-}$, seçim koşulu

ABSTRACT

In Turkish, verbs are the constituents and the main part of sentences. Verbs contain many of the information they reflect in the production of sentences in the mental lexicon. All sentences must have a verb, and while certain information contains all verbs, others can vary from verb to verb. Many syntactic information such as whether a verb will be added to a sentence and the states and roles taken by the nouns in a sentence may vary based on verbs. In addition to these, the information regarding the referential or signified meaning of verbs is also present in our vocabulary. The said meaning also contains actional or even aspectual information regarding the suitable type of event for the verb and how the event will be conveyed as a core unit. The voices that can be attributed to verbs are determined based on the verb's features in the dictionary or lexicon, which are to be used in the sentence. In short, the type and features of the verb are very important in terms of voice assignment possibilities. In the present study, descriptions and analyzes were made on the type of verbs that can be reciprocalized on the reciprocal voice. These descriptions and analyzes were limited to the affix $\{-I\}\text{-}$, which are added to verb bases. In this context, the affix $\{-I\}\text{-}$, which can produce reciprocal verbs from

* Bu çalışma ilk yazarın, ikinci yazar danışmanlığında hazırladığı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

noun bases, and reciprocal sentences that are transferred with pronouns were excluded from the study. The reason for this limitation is to be able to observe reciprocalization possibilities based on simple verb bases. As a result of the study, it was observed that the thematic roles attributed to the actional and aspectual potential of the verb, which is reflected on the sentence, the event situations for which they can form a core clause and what type of features they can reflect in terms of meaning were determinant factors in terms of being a reciprocal voice. It was also examined what types of pragmatic functions can be reflected by the verbs that can be made reciprocal in certain situations through the clauses they form. Verb classifications were also referred to, considering the semantic features of the verbs included in the present study.

Key Words: Turkish, reciprocal voice, reciprocalization, {-(I)ş-}, selection condition

1. GİRİŞ

Türkçede işteş çatı, geleneksel dilbilgisi kitaplarında ve çatı kategorisini işleyen çalışmalarda işlenmişse de işteş çatının *seçilim koşulları* (selection conditions) üzerinde durulmamıştır. Türkiye Türkçesinde işteş çatı oluşturan eylemlerin hangi özellikleri bulundurarak işteş çatı özelliği kazanabildiği ortaya çıkarılmamıştır. Bu çalışma işteş çatı oluşturan eylemlerin özelliklerini örnekleriyle açıklamayı amaçlamaktadır. Çalışmada kullanılan betimleme ve çözümlemeler eylem tabanlarına gelen {-*(I)ş-*} ekiyle sınırlandırılmıştır. Bu bağlamda, ad tabanlarından işteş eylemler yapabilen {-*LAş-*} eki, işteşlik adıları ve diğer sözlüksel birimlerle aktarılan işteşlik bu çalışmanın dışında bırakılmıştır.

Bu çalışma aşağıda belirtilen sorulara aranan yanıtlar üzerinden biçimlenmiştir.

- (i) Türkçede işteşleştirilebilen eylemlerde bir seçim söz konusu mudur?
- (ii) Türkçede işteşleştirilebilen eylemlerde nasıl bir seçim söz konusudur? Bir başka ifadeyle, seçimler hangi koşullara bağlı olarak gerçekleştirilmektedir?
- (iii) Eylemlerin işteşleştirilebilmesinin altında yatan dilbilgisel, anlambilimsel ve edimbilimsel görünüm nelerdir?
- (iv) Seçim koşullarından yola çıkarak Türkçedeki işteşliğin temel işlevi ya da işlevleri belirlenebilir mi?

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. İşteşlik Kavramı ve Tipolojik Açından İşteşlik

Karşılıklı ya da birlikte yapılan bir durumu aktaran eylemlere işteş eylemler denir. Bu tür eylemlerin kurduğu tümcelerde birden fazla özne olduğu varsayılır. İşteş bir yapıya sahip diller işteşliği çeşitli yollarla aktarırlar. (1a1) İngilizce ve (1a2) Türkçede görüldüğü gibi, işteşlik bir adıl aracılığıyla aktarılabilir. Buna *işteşlik adılı* (reciprocal pronoun) denmektedir. İşteşlik bir belirteç ile aktarılabilir. Adılın tümceye bağımsız eklendiği durumların dışında işteşlik eylemde bir ekle de kodlanabilir. Bunun yanı sıra adlara getirilen türetim ekleriyle de işteş yapılar oluşturabilmek mümkündür. Kimi diller sözü edilen işteş yapma yollarından birini kullanırken kimi diller bu yollardan birkaçını kullanır (Gatschet, 1890; Maslova ve Nedjalkov, 2013).

- (1) a. **işteşlik adılı ile kodlama**
 - a1. They love *each other*. (“Onlar birbirlerini severler.”)
 - a2. Onlar *birbirlerini* severler.
- b. **İşteşlik eki ile kodlama**
 - b1. Onlar okuldan tanı-ş-(1)yor-lar.

Kimi diller sözü edilen işteş yapma yollarından birini kullanırken kimi diller bu yollardan birkaçını kullanır. Kimi diller işteşlik yapma yollarından yalnızca birini kullansa bile bünyesinde birden fazla işteşlik kodlayıcısı barındırabilir. Sözelimi, İngilizcede *each other* ve *one another* olmak üzere iki farklı işteşlik adlı vardır (Maslova ve Nedjalkov, 2013).

İşteş yapılar (2a1), (2b1) ve (2c1)'de görüldüğü genellikle gibi iki temel durumdan oluşmakta ve dillerin işteş yapabilme yollarına göre çeşitlilik içermektedir (Maslova ve Nedjalkov, 2013).

- (2) a1. Ali Ayşe'yi sever. Ayşe Ali'yi sever.
 a2. Ali ile Ayşe birbirlerini severler.
 a3. Onlar birbirini severler.
 b1. Ali loves her. Ayşe loves him.
 b2. Ali and Ayşe love each other. ("Ali ile Ayşe birbirlerini severler.")
 b3. They love each other. ("Onlar birbirlerini severler.")
 c1. O ona yazdı. O da ona yazdı.
 c2. Onlar yazıştılar.

Dünyadaki dillerin işteş yapı açısından görünümüne WALS (The World Atlas of Language Structures) verisi üzerinden bakıldığında 175 dilden 16'sında simgesel olmayan işteş yapıların yer aldığı, 99 dilde dönüşlü çatıdan bağımsız olarak işteş yapıların bulunduğu, 16 dilde işteş ve dönüşlünün aynı yapıyla ifade edildiği, 44 dilde ise yalnızca dönüşlülük üzerinden aktarıldığı anlaşılmaktadır (Dryer ve Haspelmath, 2013).

Tablo 1: İşteş yapılar (WALS'taki özellik numarası 106A)

	Değer	Yansıma
1.	simgesel olmayan (non-iconic) işteş yapıya sahip diller	16 dil
2.	dönüşlü yapıdan bağımsız işteş yapının bulunduğu diller	99 dil
3.	dönüşlü ve dönüşlü-olmayan işteş yapıların bulunduğu diller (karışık)	16 dil
4.	işteş ve dönüşlü yapıların biçimsel olarak aynı olduğu diller (özdeş)	44 dil
	TOPLAM	175 dil

Simgesel olmayan işteş yapıya sahip dillerde (3)'te görüldüğü gibi, işteşlik temel yüklem veya eylem kökünün tekrarlanmasıyla aktarılabilir. (3)'teki örnek Nijer-Kongo dil ailesinden olan Godié dilindedir (Marchese, 1986).

- (3) Wa wa-wa
 Onlar sev-sev

(“Neden kendinize kızgınsınız?”/ “Neden kendinize kızıyorsunuz?”)

Wari dili, Tablo (2)’de 4. sırada belirtilen değeri (“işteş ve dönüşlü yapıların biçimsel olarak aynı olduğu diller (özdeş)”) yansıtmaktadır. Kısacası böyle dillerde dönüşlülük ve işteşlik ayrık bir çatı özelliği göstermez.

Tablo (1)’de 3. sırada belirtilen *karışık* (mixed) dillerde dönüşlü bir yapı *bulanık* (ambiguous) olarak hem işteşliği hem de dönüşlülüğü aktarabilir. Böyle dillerde bulanık bir anlam yansıtmayan işteş yapılar da bulunabilir. Almanca bu tür dillere örnek olarak gösterilebilir.

- (8) a. sie mögen Sich
3.ÇOĞUL hoşlan-3.ÇOĞUL DÖNÜŞLÜ/İŞTEŞ
 (“Onlar kendilerini seviyorlar” / “Onlar birbirlerini seviyorlar”)
- b. sie mögen Einander
3.ÇOĞUL hoşlan-3.ÇOĞUL İŞTEŞ
 (“Onlar birbirlerini seviyorlar”)

(8a)’da dönüşlü ve işteşin bulanık bir kullanımını göstermektedir. Bağlama göre hem dönüşlü hem de işteş olarak okunabilecek bir kullanım söz konusudur. Buna karşın, (8b)’de bulanık olmayan, yalnızca işteş anlamı yansıtan bir yapı söz konusudur (Velupillai, 2012: 138).

Tablo (2)’de farklı işteşlik değerlerini yansıtan dillerin ekseriyetle bağımsız ve simgesel bir işteş yapıya sahip olduğu anlaşılmaktadır. WALS verisinde Türkçe, dönüşlü yapıdan bağımsız işteş yapının bulunduğu 99 dilden biri olarak gösterilmiş ve bu gösterim Kornfilt’e (1997) dayandırılmıştır. Türkçede dönüşluden bağımsız işteşlik kodlayıcıları olsa da anlam ve işlev açısından işteşi dönüşluden ayırmak her zaman için kolay değildir. Hatta, işteşlik kodlayıcılarının (9a-b)’de görüldüğü gibi, doğrudan dönüşlülük aktardığı durumlar Türkçedeki işteşlik kodlayıcılarının özerkliği konusunda bazı soru işaretleri doğurmaktadır.

- (9) a1. Erzurum’un soğuşuna zor al-(1)ş-tı-lar.
a2. Küçük çocuk birden koşarak kalabalığa kar-(1)ş-tı.

2.2. Türkçede İşteşlik

Dilbilgisi kitaplarında, işteşlik *{-(I)ş-}* eki odağında ekin işlevleri, üzerine geldiği eylem kök ve gövdeleri üzerinde durulmuştur.

Korkmaz (2009), *{-(I)ş-}* ekinin geçişli veya geçişsiz eylem kök ya da gövdelerine getirilebildiğini ancak oluşturduğu eylemlerin genellikle geçişsiz eylemler olduğunu, geçişli olanların ise *böl-/böl-üş-*, *kap-/kap-ış-* gibi birkaç taneyi geçmediğini belirtir.

- (10) a. Kazandıklarını dostça böl-(ü)ş-tü-ler.
b1. Arabadan savrulan paraları kap-(1)ş-tı-lar.
b2. İki geyik ölümüne kap-(1)ş-tı.

(10b2)'nin, (10b1)'ye kıyasla dönüşlü okuması daha yüksektir. Bundan dolayı, nesnenin yer almadığı işteş yapıların nesne alanlara göre daha güçlü dönüşlü okumasına sahip oldukları söylenebilir.

Korkmaz, $\{- (I)\text{ş}-\}$ ekinin taşıdığı işlevden dolayı kendisinden önce genellikle yapım eki almadığını *daya-n-(i)ş-*, *yığ-(i)l-(i)ş-* örneklerinde olduğu gibi seyrek olarak $\{- (I)n-\}$ ve $\{- (I)l-\}$ dönüşlülük ekinden sonra gelebildiğini belirtmektedir (Korkmaz, 2009: 133).

Banguoğlu'na (2000) göre, eylemin karşılıklı görünüşünü yapan $\{- (I)\text{ş}-\}$ eki, Eski Türkçeden beri *ortaklaşa eylem* (verbe de cooperation) anlatımını aktarmakta, bunun yanı sıra *yardımlaşma eylemleri* (verbe de assistance) de oluşturmaktadır. Banguoğlu'na göre $\{- (I)\text{ş}-\}$ eylemleri doğrudan doğruya karşılıklı yapılan eylemlerin geçişli veya geçişsiz eylem tabanlarından yapıldıklarına göre, iki kişi veya taraf, birbirine nesne olur ya da olmaz. Ortaklaşa eylemler ise, daha çok geçişsiz tabanlardan yapılmış görünür, genellikle geçişsiz olur ve nesne almazlar. Türkçede ortaklaşa anlamı taşıyan dönüşlü ve tek kimseli $\{- (I)\text{ş}-\}$ ile kodlanan eylemler yaygındır ve *geliş-*, *alış-*, *kızış-* vb. örneklerde görüldüğü gibi kendi kendine içinden olma özelliği taşır (Banguoğlu, 2000: 288-290).

Sebzecioğlu (2016) *işteşliki* (reciprocity), eşdeğer ve çoğul öznelerin karşılıklı ve birlikte yaptıkları işlerin biçimbirimsel olarak aktarımı olarak açıklamaktadır. Sebzecioğlu (2016) karşılıklı yapılan işleri anlatan işteş tümcelerde eylem geçişli olurken birliktelik anlatan işteş yapılara ait eylemlerin geçişsiz olduğunu söylemektedir. Karşılıklı etkinlik bildiren işteş eylemlerde *birliktelik/eşlik durumu* (comitative) bir zorunluluk olarak görülür.

İşteş çatıda (reciprocalvoice) yer alan eşdeğer ve çoğul özneler, ayrıksa birbirine ve/ile ilgeciyle bağlanabilir. (11b-c) tümcelerinde görüldüğü gibi, önemsenen, odak noktasına çıkarılan üyeden sonra *ile* ilgeci getirilir (Erkman-Akerson, 2008: 257).

- (11) a. Ali ve/ile Ayşe bugün gör-(ü)ş-ecek.
 b. Ali, *Ayşe ile* bugün gör-(ü)ş-ecek.
 c. Ayşe, *Ali ile* bugün gör-(ü)ş-ecek.

(11)'de *görüş-* eylemi gibi *karşılıklı* (mutual) etkinlik anlatan *mektuplaş-*, *tanış-*, *seviş-* gibi eylemlerin [AÖ+ile/(y)la E] yapısında olduğu söylenebilir (Erguvanlı-Taylan, 2015: 144). Bir başka ifadeyle karşılıklı etkinlik anlatan işteş eylemlerde birliktelik/eşlik durumu bir zorunluluk gibi görünmektedir (Sebzecioğlu, 2016: 279).

Gencan (2001), $\{- (I)\text{ş}-\}$ yapılı eylem gövdelerinde işi, oluşu, kılışı iki veya daha çok öznelerin birlikte yaptığını ya da eylemi iki veya ikiden çok öznenin karşılıklı yaptığını belirtir. Gencan (2001) (12)'de görüldüğü gibi, $\{- (I)\text{ş}-\}$ ekiyle türemiş olduğu halde, işteşlik yerine öznenin süre ayrıntısıyla kendi kendine bir durumdan başka bir duruma geçiş anlamı taşıyabileceğini belirtir (Gencan, 2001: 310-311).

- (12) a. Çocuk geliyor.
 b. Fırtına yatıştı.

Ergin (1993), $\{- (I)\text{ş}-\}$ ile oluşturulan eylemlerin ortaklaşa yapma veya oluş bildirdiğini, ortaklaşa yapma ifade eden eylemlerin birden fazla kılıcı tarafından yapıldığını, oluş bildirenlerin ise, kendi kendine olma bildirdiğini söylemektedir. Ergin, $\{- (I)\text{ş}-\}$ ekinin ortaya koyduğu ortaklığın, karşılıklı veya birlikte yapılma biçiminde olduğunu, karşılıklı yapılma ifade eden eylemlerin genellikle geçişli eylemlerden, birlikte yapılma ifade eden eylemlerin ise genellikle geçişsiz eylemlerden oluştuğunu belirtir (Ergin, 1993:196-198).

3. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Bu çalışmada Türkiye Türkçesinde işteşliğin eş zamanlı görünümleri üzerinde durulmuştur; ancak, işteşliğin daha iyi kavranabilmesi için kimi yerlerde art zamanlı görünümlere de başvurulmuştur.

Bu çalışmada yalnızca $\{- (I)ş-\}$ işteşlik ekini alan eylemlere bakılmış, kökü ad olan ve $\{+lAş-\}$ ile türeyen eylemler çalışmanın amaç ve sınırları dahilinde bilinçli olarak göz ardı edilmiştir. Bu çalışmada işteş olabilen eylemlerin özellikleri tespit edilmeye çalışıldığı için yalnızca eylemlere gelen $\{- (I)ş-\}$ eki üzerinde durulmuştur.

Türkçede bulunan 6441 kadar eylem üzerinden 96 kadarının işteş çatı eki olan $\{- (I)ş-\}$ ile kodlanabildiği görülmüştür. *Türkçe Sözlük*'te (2011) yer alan söz konusu eylemler Tablo (2)'de gösterilmiştir. Bu çalışmada işteş olabilen eylemlerin türleri belirlenirken Özmen (2014) ve İbe Akcan'ın (2010) çalışmalarından yararlanılmıştır.

Tablo 2: Türkçede $\{- (I)ş-\}$ ekiyle kodlanabilen eylemler

Atış-	Bozuş-	Didiş-	Kavuş-	Seviş-	Ödeş-
Ayrılış-	Bölüş-	Dolaş-	Kaynaş-	Ölçüş-	Uyuş-
Ayrış-	Buluş-	Dövüş-	Kesiş-	Sıkış-	Ürüş-
Aytış-	Çağrış-	Dürtüş-	Kıpırdaş-	Soruş-	Vuruş-
Bağrış-	Çakış-	Emiş-	Kırış-	Sövüş-	Yarış-
Bakış-	Çarpış-	Geçiş-	Kıyış-	Sürtüş-	Yatış-
Bekleş-	Çatış-	Giriş-	Koşuş-	Takış-	Yazış-
Benzeş-	Çekiş-	Görüş-	Kubaş-	Tanış-	Yeniş-
Bıkış-	Çeliş-	Gülüş-	Küsüş-	Tartış-	Yığılış-
Bırakış-	Çırpış-	İletiş-	Onaş-	Öpüş-	Yığış-
Bildiriş-	Çöküş-	İtiş-	Oydaş-	Ötüş-	Yıkış-
Bileş-	Çözüş-	Kaçış-	Oynaş-	Tepiş-	
Biliş-	Dalaş-	Kakış-	Sarılaş-	Tıkış-	
Biniş-	Etkileş-	Kapış-	Sarmaş-	Titreş-	
Birikiş-	Dayanış-	Karış-	Sataş-	Tokuş-	
Bitiş-	Dayatış-	Karmaş-	Savaş-	Tutuş-	
Boğuş-	Değiş-	Katış-	Sayış-	Uçuş-	

Tablo (2)'de yer alan bütün eylemler işteş çatı kategorisi içerisinde değerlendirilmemiştir. İşteş kategorisi içerisinde yer almayacağı düşünülen eylemler ve onlarla ilgili açıklamalara aşağıda ayrı ayrı değerlendirilmiştir.

Tablo (2)'de yer alan *karmaş-* ve *sarmaş-* eylemlerinin *kar-/sar-(ı)m+EYLEMDANADA-ADDENEYLEMŞ-EYLEMDEN EYLEM* biçiminde ayrıldığı düşünülebilir. {-mAş-} ekinin işlek bir ek olmamasından ve hatta bazı tabanlarda kalıplaşmış olduğundan bu çalışmada bu eki alarak işteş bir çatı yüklenen eylemlere bakılmamıştır.

Türkçe Sözlük'te (2011) "Karşılıklı olarak birbirinden bıkmak" anlamında yer alan *bıkış-* neredeyse hiç kullanılmayan eylemlerden biridir. Sözlükte bununla ilgili bir tümce örneği verilmemiştir. Türkçe Ulusal Derlemi'nde (bundan sonra TUD) de herhangi bir kullanımına rastlanmamıştır.

(13) Nişanda yaşadıkları sorunlardan dolayı daha evlenmeden *bık-(ı)ş-tı-lar*.

Öte yandan *bıkış-* eyleminin soyut ve duyuşsal bir niteliği sahip olmasından dolayı işteş biçiminin sık kullanılmaması, bu çalışmada işteş olabilecek eylemlerin özellikleri konusunda ortaya konulan genel varsayımlarla doğru orantılı bir görünüm sergiler. Bu çalışmanın varsayımlarına ilerleyen bölümlerde değinileceğinden şimdilik bu kadarını söylemekle yetinelim.

Bu çalışmada oluş bildiren eylemler işteş çatı olarak değerlendirilmediğinden Tablo (1)'de oluş bildiren *bileş-* eylemi değerlendirmeye alınmamıştır. *Bileş-* eylemi Türkçe Sözlük'te "İki veya daha çok öge bir araya gelerek yeni bir öge oluşturmak, terekküp etmek" biçiminde tanımlanmıştır. Bileşen sözcüğü türediği eylemden çok daha yüksek bir sıklıkla kullanılmaktadır. TUD'da yapılan yazılı ve sözlü sorguda *bileş-* eyleminin kullanımına rastlanmamıştır. Genel Ağ'da yapılan taramalarda ise *bileş-* eyleminin çoğunlukla *birleş-* eyleminin yanlış yazımı olduğu görülmüştür.

Tablo (2)'de yer alan soyut hareket içeren *biliş-* eylemi yine sık kullanılmayan işteş bir yapıdır. TUD'da görülen 97 sonuçta *biliş* "bilme işi" anlamında yalnızca ad olarak kullanılmıştır. *Biliş-* eyleminin kullanım sıklığının düşük olması, temel işteşliğin gerektirdiği somut ve hareket bildirme niteliğini taşımayan bir eylem olmasıyla ilişkilendirilebilir. Türkçe Sözlük'te (2011) Yunus Emre'nin şiirinden verilen örnek ("Bunca zamanlar bilişip / Ahir dönüp ayrılışip") bu eylemin yalnızca sıklığı değil, canlılığı ile ilgili de soru işareti doğurmuştur. Sonuç olarak bu eylemin neredeyse hiç kullanılmıyor olması bu çalışmanın eylemlerin işteş olabileme savıyla koşutluk içermektedir.

Tablo (2)'de yer alan *tokuş-* eylemi *tok+u-* eyleminden geliyor olsa da *toku-* kullanımda olan bir eylem değildir. Onun eşdeğeri olan *doku-* eyleminin bu biçimi daha eski bir sürecin sonucudur.

Tablo (2)'de yer alan *çözüş-* eyleminin (14a-b)'de görüldüğü gibi, oluş veya olası dönüşlülük işlevi dışında işteşlik işlevi görülemediğinden işteş bir eylem olarak ele alınamamıştır. Türkçe Sözlük'te yer alan "Bir şeyi oluşturan ögeler birbirinden ayrılmak." biçimindeki tanımı da işteşlikten çok oluş bildirdiğini göstermektedir. TUD'da gerçekleştirilen yazılı ve sözlü sorguda herhangi bir kullanıma ulaşılamamıştır.

(14) a. Tuz gölde çöz-(ü)-ş-tü.

b. Dertten parça parça çöz-(ü)-ş-tü-m.

4. BULGULAR VE TARTIŞMA

Türkçede eylem ve onun yöneticiliğinde biçimlenen tümcede işteşliğin aktarılabilmesi için bazı gereklilikler bulunmaktadır. Bu bölümde işteşliğin aktarılabilmesini sağlayan kısıtlamalar ve gereklilikler üzerinde betimleme, gözlem ve açıklamalarda bulunulacaktır.

4.1. Türkçede İşteş Yapı Üretim Koşulları

4.1.1. Eylemi Gerçekleştiren Üyelerin Niyet veya Amaç Taşıma Koşulu

Eylemi gerçekleştiren özne konumundaki üyelerin eylemi gerçekleştirmek için belirli bir niyeti olması gerekmektedir. İşteşliğin oluşumu tümcede özne konumunda bulunan iki ögenin aynı niyeti taşıması ile gerçekleşebilmektedir. Katılımcıların farklı niyete sahip olması işteş yapının üretilmesi için uygun bir zemin oluşturmaz.

- (15) a. İki ordu Çubuk ovasında sav-(a)ş-tı.
 b. Kuşlar yeme doğru uç-(u)ş-tu.
 c. Çocuklar bayramda atılan şekerleri kap-(ı)ş-tı.
 ç. Disiplin kurulu öğrencinin durumunu gör-(ü)ş-ecek.

(15a)'da *savaş-* eyleminin gerçekleşmesi için her iki ordunun da savaşma niyetini taşıması gerekmektedir. Her iki katılımcı da aynı amaç ve niyette buluşup eylemi gerçekleştirmelidir. (15b)'de *uçuş-* eylemi kuşların büyük olasılıkla ortak bir niyeti veya güdülenmeyi taşımasıyla gerçekleşmiştir. İlgüdüsel olarak adlandırılrsa da kuşlar rastgele veya tesadüfen yeme doğru uçuşmamıştır. (15c)'de *kapış-* eylemi çocukların ortak niyeti birlikte gerçekleştirilmesiyle oluşmuştur. (15ç)'de *görüş-* eylemi katılımcıların hep birlikte aynı niyetle birbirine koşut olarak eylemi gerçekleştirmeleriyle oluşmuştur.

Eylemin gerçekleştircisi üyelerde ortak niyet bulunmadığında ortaya çıkacak *dilbilgisidişi* (ungrammatical) durumlar (16b)'de örneklenmiştir.

- (16) a. **Ortak niyet taşıma**
 a1. Can Sevil'e Genel Ağ üzerinden yazdı. Sevil Can'a Genel Ağ üzerinden yazdı.
 a2. Can ile Sevil Genel Ağ üzerinden yaz-(ı)ş-tı-lar.
 b. **Ortak niyet taşımama**
 b1. Can Sevil'e Genel Ağ üzerinden yazdı. Sevil Can'a Genel Ağ üzerinden yazmadı.
 b2. *Can ile Sevil Genel Ağ üzerinden yaz-(ı)ş-tı-lar.

(16b1)'de görüldüğü gibi, Can ve Sevil'in ortak bir niyet taşımaması (16b2)'deki gibi bir işteşliğin üretilmesini engellemektedir.

Özne konumundaki üyelerin ortak gerçekleştirdikleri eylemde bir niyete sahip olmaları Kılıcı olmalarını da gerektirmektedir. Kılıcı rolünün en temel özelliklerinden biri eylemi belirli bir niyete göre gerçekleştirmesidir. Niyet taşıma bilinç gerektirdiğinden güçlü bilince sahip insanın işteş yapıda bulunabilme oranının hayvan veya diğer canlılardan daha yüksek olması beklenir bir durum olmaktadır. 4.1.7. *Canlılık Hiyerarşisi ve İşteşlik* başlığı altında bu konuya ayrıntılı olarak değinilecektir.

4.1.2. Süreç

4.1.2.1. Eylemin Anlambilimsel İçeriğinden Yansıyan Süreç: *Kılınış*

Eylemlerin içsel niteliklerinde gerçekleşme biçimlerini gösteren anlambilimsel özellikleri bulunmaktadır, buna da *sözlüksel görünüş* (lexical aspect) veya *kılınış* adı verilmektedir (Sebzecioğlu 2016: 259).

Türkiye Türkçesindeki eylemleri kılınış açısından değerlendirmek gerekirse bunlardan bir kısmının kendiliğinden bir *başlama*, bir bölümünün bir *süreklilik*, bir bölümünün ise bir *bitme*, sona erme anlattığı göze çarpar. Örneğin *başlamak*, *tutuşmak*, *parlamak*, *dirilmek*, *canlanmak*, gibi eylemler kendiliğinden, bir başlamayı dile getirir. Buna karşılık *alışmak*, *beklemek*, *nöbet tutmak*, *direnmek* gibi eylemler de bir süreklilik, *anlamak*, *ölmek*, *yıklılmak*, *kesmek*, *kazanmak* gibi eylemlerde de bir bitme söz konusudur (Aksan, 1995: 265).

- (17) a. İki sevgili sokaklarda el ele dola-ş-tı.
 b. İnsanlar banka kapısında bekle-ş-ti-ler.
 c. Birbirlerine laf atıp, sürt-(ü)ş-tü-ler.
 ç. İki sporcu son müsabakada boy ölç-(ü)ş-tü-ler.
 d. Can ile Sevil aralarında anla-ş-tı-lar.
 e. Karşılıklı bak-(ı)ş-tı-lar.

(17)'de görüldüğü gibi, işteş çatı içeren eylemlerin kılınış açısından bir sürerlilik yansıtması gerekmektedir. Bu da işteş çatının yalnızca tümce boyutunda değil, eylemin anlambilimsel düzleminde de sürekliliği aktarması gerektiğini ortaya koymaktadır.

(17)'deki tümcelerin sürerlilik bildirip bildirmediğine ilişkin sınaama testi süreç yansıtan belirteçlerle yapılabilir.

- (18) a. İki sevgili sokaklarda **saatlerce/ *bir anda** el ele dola-ş-tı.
 b. İnsanlar banka kapısında **saatlerce/ *bir anda** bekle-ş-ti-ler.
 c. Birbirlerine laf atıp, **saatlerce/ *bir anda** sürt-(ü)ş-tü-ler.
 ç. İki sporcu son müsabakada **saatlerce/ *bir anda** boy ölç-(ü)ş-tü-ler.
 d. Can ile Sevil **üç saat sonra/ *bir anda** aralarında anla-ş-tı-lar.
 e. **Saatlerce/ *bir anda** karşılıklı bak-(ı)ş-tı-lar.

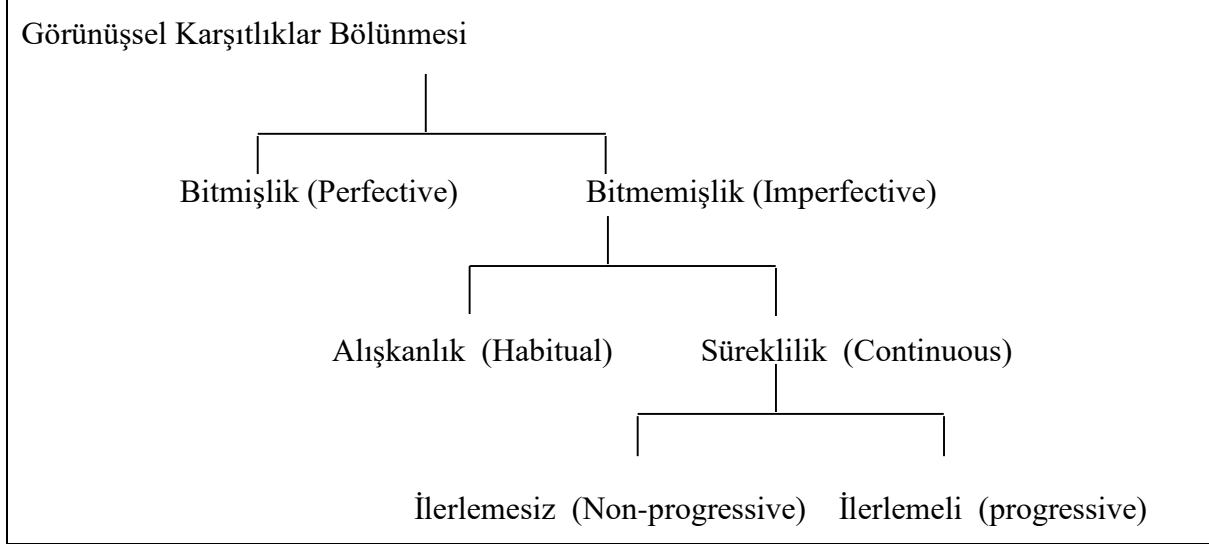
(18)'de görüldüğü gibi, süreç bildiren *saatlerce* ve *üç saat sonra* belirteçleri tümceyi dilbilgisidışı kılmamışken süreç bildirmeyen *bir anda* belirteci eylemdeki süreklilikle örtüşmediği için tümceyi kabul edilemez kılmıştır.

4.1.2.2. Tümceden Yansıyan Süreç: Görünüş

Görünüş kategorisi, gerçek zamanla ilişkili olmayan; ancak bir zaman üzerinde gerçekleşen bir durumun içsel düzenlenmesini veya oluşumunu göstermektedir (Comrie, 1976: 5). Görünüş ile zamanı birbirinden ayıran en önemli noktalardan biri, zamanın belirlenirken gönderim noktası (reference point) olan *konuşma anına* (*time of speaking*) bakılmasıdır. Ancak, olayın doğasıyla oluş biçimiyle ilgilenen görünüşte böylesine bir konumlamaya ihtiyaç duyulmamaktadır. Tümcedeki zamanın değişimi doğrudan görünüş kategorisini etkilemediği gibi, görünüşün değişimi de doğrudan zamanı etkilemez (Yavuz ve diğ., 2000: 110).

Görünüş genellikle üç ana başlık altında verilmektedir: *bitmişlik görünüşü* (perfective aspect), *bitmemişlik görünüşü* (imperfective aspect) ve *anlık görünüşü* (punctual aspect). Comrie, görünüş kategorisini bitmişlik ve bitmemişlik temel ayrımıyla sınıflandırmaktadır (Comrie, 1976: 25).

Çizelge 1: Görünüş türleri (Comrie, 1976)

İşteş çatıyla kurulan eylemlerin bir süreç içinde gerçekleşmeleri gerekmektedir. İbe Akcan'ın (2010) eylem sınıflandırmasında *somut* (concrete) ve *devinim* (motion) özellikleri taşıdığı belirtilen eylemlerin işteş çatıya yatkın olduğu anlaşılmaktadır. Eylemin içinde bulunduğu devinim belirli bir süreç içinde gerçekleştirilmelidir. Eylemden etkilenen öznelerin süreçten etkilenme oranları dilbilgisi dünyasında aynı olmalıdır. Devinimin içinde bulunduğu sürecin özne konumundaki öğeler için başlangıç ve bitiş noktalarının aynı olması gerekmektedir.

Görünüş (*aspect*) kategorisinin kimi yönlerden *kip*le bazı ortak noktaları bulunmaktadır. Görünüş de kip gibi yüklem dışındaki bütün birimleri kullanabilmektedir. Sözelimi, görünüşün gerçekleşme biçimi açısından tümcede kullanılan belirteçlerin büyük önemi bulunmaktadır. Süreç bildiren belirteçler görünüşün gerçekleşme biçiminin aralıklarla veya kesintisiz devam ettiğini gösterebilir (Sebzecioğlu 2016: 257).

- (19) a. Ali yemeğini **yavaş yavaş** yiyor.
 b. Ali **her gün** spor yapar.
 c. Ali **durmadan** spor yapar.

(19a-c)'de süreç bildiren belirteçler görünüşün gerçekleşme biçiminin nasıl olduğunu görünür kılmıştır. Bunlara *görünüş belirteçleri* denir. İşteş tümcelerinin bitmemişlik ("sürerlilik") görünüşünü aktarıp aktarmadığının sağlanması bu belirteçlerle yapılacaktır.

- (20) a. Ali Ayşe ile **her sabah** yaz-(1)ş-ıyor.
 b. Ağıldan çıkan koyunlar sevinçten **daima** etrafa kaç-(1)ş-ır.
 c. İki ozan köyün kahvesinde **saatlerce** at-(1)ş-tı-lar.

Görünüşle benzer anlam kodlarına sahip *kılınış* (*lexical aspect*) daha çok eylemin sözlüksel anlamıyla sınırlıydı. Görünüşün kip kategorisine benzeyen bir diğer yönü ise her ne kadar

gerçekleşmelerinde tümcenin bütün birimleri görev alabilse de her zaman için yükleme eklenen biçimbirimlerin rolünün oldukça önemli olmasıdır (Sebzecioğlu 2016: 257).

- (21) a. Ali her sabah spor yap-(**1**)yor.
 b. Ali her sabah spor yap-**ar**.
 c. Dernek altı ayda iki kez düzenli toplantılar yap-**makta**.

(21a-c)'de yer alan $\{- (I)yor\}$, $\{- (A/I)r\}$ ve $\{- mAktA\}$ biçimbirimlerinin bitmemişlik görünüşünün belirginleşmesindeki rolü temel niteliktedir. İşteş çatılarının yüklemelerinde söz konusu biçimbirimlerin kodlanması (22)'de görüldüğü üzere herhangi bir kısıtlama içermez.

- (22) a. Çocuklar *her zil çalısında* dışarıya çıkarken itişip kak-(**1**)ş-(**1**)yor-lar.
 b. İçeri takla atıp girince herkes *aralıksız beş dakika* gül-(**ü**)ş-**ür**.
 c. Derin suların sazlıklarında gizemli kuşlar öt-(**ü**)ş-**mekte**.

4.1.3. İşteş Ekinin Dizilimsel Konumu ve Diğer Çatılarla Karşılaştırma

Süreç kavramı, işteşlik ekiyle dönüşlülüğün neden aynı yüklemde bulunmadığını da açıklamaktadır. İşteşlik ve dönüşlülüğün doğrudan özneye ilişkili olması aynı sözdizimsel konumda özneye yönelik çifte işlemin yapılmasına engel olmaktadır. Tersinden söylemek gerekirse, yükleme dönük benzer çatılar dil dizgesi tarafından kısıtlama içermektedir. *Ali* ile *Ayşe*'nin aynı anda taranması mümkün olmamaktadır. Ayrıca her ikisi de doğrudan özneye ilişkili üyeler olduğu için özneye yönelik çift işlem yapmayı engellemektedir. Dolayısıyla, (23a-b)'deki tümceleri dilbilgisidışı olarak üretilmiş olmaktadır.

- (23) a. **dönüslü + işteş**
 a1. *Ali ile Ayşe tara-n-(**1**)ş-tı. (dönüslü + işteş)
 a2. *Ali ile Ayşe tara-(a)ş-(**1**)n-dı. (işteş + dönüslü)
 b. **İşteş + dönüslü**
 b1. *Ali ile Ayşe yaz-(**1**)ş-(**1**)n-dı. (işteş + dönüslü)
 b2. *Ali ile Ayşe yaz-(**1**)n-(**1**)ş-tı. (işteş + dönüslü)

Gülsevin (1999), işteşlikle dönüşlülüğün kullanılamaması ile ilgili olarak karşılıklı veya toplu halde yapılan bir eylemin tekrar özne tarafından kendi kendisine yapılmasının Türkçede mantıklı bulunmaması biçiminde açıklamıştır.

Ettirgenle işteşliğin yan yana bulunabilmesi ise ettirgen çatının öznedan çok nesneye yönelik bir işlem içermesiyle ilişkili olabilir. Ettirgenlik eklerinde dönüşlülük aktaran *koş-tur-*, *sık-(1)ş-tır-*, *it-tir-*, *sap(1)t-* gibi örneklerin dışında sürece odaklı bir aktarım güdülenmesi bulunmaz (Ettirgenliğin görünüş aktarımı için bk. Sebzecioğlu, 2016: 287). Dolayısıyla, işteşlik ve ettirgenliğin yan yana kodlanımı yüklemde benzer olmayan iki çatının bulunması anlamına gelmektedir.

Özetle, dönüşlülük ile işteşliğin bir arada bulunamamasının nedeni her ikisinin süreç aktarması, ama iki farklı sürecin aynı özne üzerinde gerçekleşmesinin mümkün olmamasıyla ilişkilidir. Ettirgen

kodlamanın süreç içermemesi ise *işteş + ettirgen* dizilimlerinin yüklemde kullanılabilmesine olanak sağlar.

(24) a. **İşteş + ettirgen**

- a1. Ali çocuklara ekmeklerini böl-(ü)ş-tür-dü. (işteş + ettirgen)
- a2. Acımasız insanlar horozları döv-(ü)ş-tür-(ü)yor-lar-dı. (işteş + ettirgen)
- a3. Güvenlik insanları dar bir salona dol-(u)ş-tur-du. (işteş + ettirgen)
- a4. En sonunda onları gör-(ü)ş-tür-ebil-di-k. (işteş + ettirgen)
- a5. Onları en sonunda barıştıırıp öp-(ü)ş-tür-ebil-di-niz.

b. **ettirgen + işteş**

- b1. *Ayşe ile Sevil birbirlerine makyaj yap-tır-(ı)ş-tı-lar (ettirgen)
- b2. *Onları en sonunda barıştıırıp öp-tür-(ü)ş-ebil-di-niz.

Ettirgen + işteş diziliminin mümkün olmaması *Tabana Yakınlık Hiyerarşisi* (bk. Sebzecioğlu, 2016: 157) ile açıklanabilir. Tabana Yakınlık Hiyerarşisine göre tabana en yakın olanlar, onun içkin anlamı ya da açık bir biçimde onun belirleyeceği ilişkiler ağına en uyumlu olanlardır. İçkin anlamdan kastedilen sözlüksel anlamdır. Bir ekin sözdizimsel işlevi veya dilbilgisel anlamı ne kadar yüksekse o kadar tabandan uzak olacaktır, sözlüksel anlamı ne kadar yüksekse o kadar tabana yaklaşacaktır. Sözelimi, olumsuzluk eki *{-mA-}*'nin çatı eklerinden sonra gelmesinin nedeni eylemi olumsuzluk yapmaktan çok tümceyi olumsuz yapmasıyla ilişkilidir. Ettirgenlik ve edilgenlik tümcenin hem öznesi hem de nesnesiyle ilişkiliyken, yani özneye ve nesneye dönük işlemler içerirken işteş çatının yüklemde ortaya konan işin nasıl yapıldığına ilişkin aktarımının daha güçlü olmasından dolayı tabana daha yakın olmaktadır. *Barış-*, *savaş-*, *güreş-* eylemlerinde görüldüğü gibi tabandan ayırt edilemeyecek kadar kalıplaşmanın işteşlik eklerinde daha yüksek olması, eylemin sözlüksel anlamıyla daha ilişkili olduğuna dair bir kanıttır. Bir başka kanıt ise, ettirgenlik ve edilgenliğin işteşlikten çok daha fazla eyleme eklenebilmesidir. Oysaki işteşlik sınırlı sayıdaki eylem tarafından kabul edilebilmektedir. Bu da eylemin işteşi seçtiğini, kendisine uygunsa aldığı gerçeğini göstermektedir.

Ettirgen + işteş dizilimin mümkün olmaması noktasında başkaca gerekçeler de bulunmaktadır. Nesne alamayan ("geçişsiz") bir fiil, ettirgenlik ekleriyle nesne alan ("geçişli") bir eyleme dönüşür. Nesne alamayan bir eylem olan *uyu-*, üzerine *{-(I)t-}* ettirgenlik ekini alarak *uyu-t-* biçimine geldiğinde nesne alabilen bir eyleme dönüşür. Türkçe ettirgenlik ekleriyle tümceye nesne eklenmektedir. Ancak işteşlik eki tümceden nesne silme işlevini yerine getirir. Ettirgenlik ekinin üzerine işteşlik eklenememektedir bunun sebebi zaten ettirgenlikle tümceye yeni bir üye girmişken onu işteşlik ekiyle yeniden silmek ekonomi ilkesi ("en az çaba yasası") açısından gereksiz bir hamle olarak değerlendirilebilir. Buradan yola çıkılarak en azından verdiğimiz örnek çerçevesinde Türkçe için şöyle bir kuralın işlediğini söyleyebiliriz: *Eksiltelen bir üyenin yerine dilsel kodlamada yeni bir üye getirilebilir. Ancak eklenmiş bir üye yeni bir kodlamayla silinemez.* Ne var ki bu kuralın başkaca ekler üzerinde gözlemlenerek gerekçelendirilmesi gerekmektedir. Sözelimi edilgen ekinin ettirgenlik ekinden sonra gelebilmesi bir üye silimine yol açtığı için sözünü ettiğimiz kuralın dışına çıkan bir görünüm sergilemektedir. Buna karşın edilgen ekinin bir işteş gibi üye siliminden ziyade var olan bir üyeyi silikleştirmek veya örtükleştirmek gibi işlevleri üye siliminden daha farklı bir

işlem gibi değerlendirilebilir. Belki edilgen ekinin bu söylediklerimizin dışında bir dolaylı aktarım işlevi, silme veya örtükletmekten daha ağır basıyor olabilir.

- (25) a. *Ayşe bebeği uyu-t(u)-ş-tu.(ettirgen + işteş)
b. Boğalar arenada döv-(ü)ş-tür-ü-l-dü. (işteş + ettirgen + edilgen)

Gülsevin (1999), eşzamanlı olarak *ettirgen* + *işteş* dizilimin kullanılmıyor olmasına karşın tarihi metinlerde ettirgenlik eki *{-(I)t-}*'nin üzerinde işteşlik ekinin bulunabildiği kullanımlar olduğunu belirtmektedir. Sözelimi, 14. yüzyılın ikinci yarısında Sadre'd-dîn Şeyhoğlu'nun Farsçadan çevirdiği bir eser olan *Marzuban-name*'de (Korkmaz, 2017) yer alan *segirdiş-* (< *segir-t-(i)ş-*) örneği *ettirgen* + *işteş* dizilimine örnek olarak verilebilir. Ancak bu dizilimin kabul edilebilirliği ettirgenlik ekinin kalıplaşarak tabanla birlikte sözlükselleşmesi olabilir.

Edilgen eylemlere işteşlik ekinin gelememesi işteş tümcelerin işi yapan açık bir özne, rol açısından da bir Kılıcı içermesi ile ilişkilidir.

- (26) a. *Öğretmenin sözlerine bütün sınıfça gül(ü)-n-(ü)-ş-tü (edilgen + işteş)
b. *Boğalar arenada döv-(ü)l-tür-(ü)ş-tü. (edilgen + ettirgen + işteş)
c. *Ali çocuklara ekmeklerini böl-(ü)ş-(ü)l-dü. (işteş + edilgen)

(26a-b)'deki tümceler işi yapan açık bir Kılıcı içermediğinden dilbilgisidışı olmuşlardır. Öte yandan *işteş* + *edilgen* diziliminin mümkün olması, işteşliğin eylemin nasıl gerçekleştirildiği, edilgenliğin ise anlamdan çok üye silerek sözdizimsel bir işlem yapmasıyla ilişkili olabilir. Yani ortada birbirinden bağımsız iki farklı işlemin yapılması kabul edilirdiği artırmış olmalıdır. *Edilgen* + *işteş* diziminde henüz silinmiş bir üyenin Kılıcı gerektiren bir işteş kodlamayla devam etmesi dil ekonomisi açısından gereksiz bir hamle olarak yorumlanabilir. Buna karşın *işteş* + *edilgen* diziliminde hâlihazırda bulunan bir Kılıcının edilgenleştirme işlemiyle silinmesi söz konusudur. Kısacası var olanı silmek kabul edilebilir bir hamleyken henüz silmiş olduğunu yeniden kodlamaya çalışmak mantık ve gerçek dünya açısından da anlamsız bir süreç gibi durmaktadır.

Canlılık Hiyerarşisi açısından bakıldığında *edilgen* + *işteş* dizilimin dilbilgisidışı olmasıyla ilgili başka bir açıklama yapılabilir. Edilgende özne konumunda olanın Etkilenen, Etkilenen rolünün ise genel olarak cansız kavramları gösteren adlar olması, işteş yapı kuramaması ile ilişkilidir. Bu konuya 4.1.7. *Canlılık Hiyerarşisi ve İşteşlik* adlı bölümde daha ayrıntılı olarak değinilecektir.

Tablo(3)'te işteş çatının dizilim sıralaması örnekleriyle beraber gösterilmiştir.

Tablo 3: İşteş çatının diğer çatılırla birlikte dizilim olasılıkları						
	İki çatı ekiyle kullanım			Üç çatı ekiyle kullanım		
Birinci Durum	Egeçişli -(I)ş- {Dir}-	gör-üş- tür-	Ödevlerini yapmayan çocuğu annesi arkadaşlarıyla görüştürmedi.	Egeçişli -(I)ş- {Dir}-II-	döv- üş-tür- ül-	Köy meydanında horozlar dövüştürülecekti.
	Egeçişsiz -(I)ş- {Dir}-	bağ(ı)r- ış-tır-	Holigan taraftarı futbolculara	Egeçişsiz-(I)ş- {Dir}-II-	bağ(ı)r- ış-tır- ıl-	Sessizliği sevdiğimiz bilinmesine

			destek olsun diye bağıştırdı.			<i>rağmen kasıtlı olarak çocuklar bağıştırılıyor.</i>
İkinci Durum	Egeçişli -(I)ş-(I)l-	Görüşül-	Toplantıda öğrencilerin durumları görüşüldü.	Egeçişli -(I)ş-{Dlr}-{Dir}-	öp-üş-tür-t-	<i>Küs olan annem ve babamı sonunda öpüştürt-tüm.</i>
	Egeçişsiz-(I)ş-(I)l-	Gülüşül-	Kazayla merdivenlerden yuvarlandığına gülüşüldü.	Egeçişsiz-(I)ş-{Dir }-{Dir }-	bak-ış-tır-t-	<i>Babası, "evlenmeden önce kızımı onunla görüştürmem" deyince, biz de ancak uzaktan bakıştırt-abil-dik.</i>
Üçüncü Durum	Edilgen eylemler işteş çatı eki alarak anlamı pekiştirme ve hareketin kendi kendine olduğunu gösterme anlamı taşımaktadırlar: süzül-ü-ş- "kendi kendine süzülme" (DLT-II, 215-24). Bu örnekte işteşlik eki edilgen çatı eki almış bir eylemin üzerine gelmiştir. E geçişsiz-(I)ş-(I)l- dizilimini bozmuştur (Demir, 2010:343).					

4.1.4. Eylemin Karşılıklı ve Birlikte Yapılabilmeye İzin Veren Bir İçeriği Yansıtabilmesi

Eylemin birden fazla öznece karşılıklı, birlikte ya da ortaklaşa yapıldığını gösteren eylemler işteş çatı yüklenebilmektedir. Başka bir ifadeyle işteşlik, eylemde eşdeğer ve çoğul üyelerin karşılıklı veya birlikte yaptıkları işlerin aktarılabilirdiği eylemler ile tümceye yansıyabilmektedir.

(27) a. **Karşılıklı**

- a1. Ali Ayşe'ye baktı. Ayşe de Ali'ye baktı.
- a2. Ali ile Ayşe bak(ı)-ş-tı.

(27a1)'deki özne ve nesne konumları (27a2)'de tek bir özne konumunda toplanmışlardır. *Ali'yle Ayşe bak-(ı)ş-tılar* (<Ali Ayşeye baktı. Ayşe Ali'ye baktı) tümcesinde görüldüğü gibi *{-(y)A}* durum ekli üyeler de özne konumuna yüklenebilmektedir. (Erkman-Akerson, 2008: 257; Üstünova, 2015: 1150).

(28) a. **Birlikte**

- a1. Kuşlar gökyüzüne uç-(u)ş-tu.

a2. Hırsızlar dört bir yana kaç-(1)-ş-tı.

Geçişsiz eylemlere yüklenen işteşlik ekleri tümcedeki olay veya durumun özne konumundaki varlıklar tarafından hep birlikte, toplu olarak yapıldığını göstermektedir. (28a2)'de özne ve nesne tek bir özne konumunda birleşmiş gibidir. Ancak (28a1-a2)'de eylemin geçişsiz olmasıyla ilişkili olarak belirgin bir nesne silimine dair bir iz bulunmamaktadır.

Ali ile Mehmet oku-ş-tular. Bu tümcedeki eylem karşılıklı yapılamasa da birlikte yapılabilir. Peki neden dilbilgisidişi; çünkü bölünmüş ortak bir eylem söz konusu değil. Buna karşın *Ali ile Mehmet yaz-(1)ş-tı-lar* tümcesinde ortak bir eylemin bütün kişilere eşit dağıtılması söz konusu olduğu için dilbilgiseldir.

(29) a. Filme birçok kez güldüler

b. *Filme birçok kez gülüştüler.

Bir eylemin işteş çatı özelliği gösterebilmesi için birlikte ya da karşılıklı yapılabilmesi, katılımcıların eylemi gerçekleştirmek için aynı niyeti taşıması gerekmektedir. Eylem bitmemişlik bildiren veya belirli aralıklarla devam eden bir süreç içinde gerçekleşiyor olmalıdır. Bütün bu özellikleri içinde taşıyan işteş eylemin aynı oranda tekrarlanması (29b)'de görüldüğü gibi mümkün değildir.

İşteş eylemler listesi göz önünde bulundurulduğunda karşılıklı yapılan eylemlerin birlikte yapılan eylemlere oranla daha fazla olduğu görülmüştür. Bunun nedeni, karşılıklı yapılan bir işte yapılan için her iki taraf içinde eşit oranda yapıldığının daha belirgin olmasıdır. Bu gözlem bu çalışmanın temel savlarından biri olan “Eşit işe eşit eylem” savını aktaran eylemlerin neden kolay işteş yapılabildiğini kanıtlamaktadır.

4.1.5. Duygu Durumu Eylemleri ve İşteşlik

Duygu durumu eylemleri bir *Deneyimci* (Experienter) tarafından algılanan, deneyimlenen veya duyumsanan bir durumu betimlemektedir. Söz konusu deneyimci de [+canlı] ve çoğunlukla [+insan] özelliklere sahip adları kapsamaktadır (Ito, 1998: 62). *İnan-*, *kork-*, *kıskan-*, *sev-*, *kıskan-* gibi eylemler duygu durumu eylemlerindedir.

Duygu durumu eylemleri genellikle işteş çatı yüklenememektedir. Bu durumun anlamsal nedeni, bir duygu durumunu birden fazla Deneyimcinin karşılıklı ya da beraber gerçekleştirememesidir. Bir olay ya da durum karşısındaki algı veya duyumsama doğal olarak bireysel bir gerçekleştirmedir (İbe Akcan, 2015: 263). Bir duygunun işteşlik içerisinde yer alması üyeler arasında eşit oranda paylaşımını gerektireceği için böyle bir olasılık gerçek dünyada pek mümkün görünmemektedir. Gerçek dünya ile dilbilgisi dünyasının her zaman için örtüşmesi beklenmese de bu konuda dilbilgisi, gerçek dünyanın sınırlarını veya doğal koşullarını aşmamıştır.

Duygu durum eylemlerinin soyut bir niteliğe sahip olması, işteş olarak kodlanmasının önündeki en büyük engellerden biridir. İşteş kodlanabilen eylemler çoğunlukla somut olayları aktarır.

(30) a1. Ali Sevil'e inandı / Sevil Ali'ye inandı

a2. *Ali ile Sevil inan-(1)ş-tı-lar.

(31a2) örneğinde duygu durumu eylemi işteşliği kabul etse de birbirini sevme, yani birbirine aşık olma anlamındaki *seviş-* eylemi neredeyse kullanımdan düşmüş bir eylemdir. Soyut veya duygu anlamıyla yaşamayı başaramamıştır. Bu da işteşliğin somut eylemleri seçme konusundaki baskınlığını kanıtlayan bir gözlemdir.

- (31) a1. Ali Sevil'i sevdi / Sevil Ali'yi sevdi
a2. Ali ile Sevil sev(i)ş-ti-ler.

(32a2)'de yer alan işteş yapı duygu durumu eylemlerinin işteş olarak kodlanabilmesi açısından nadir bir örnek olarak görünse bile, gerçekte *anlaş-* eyleminin de somut bir gönderimi olduğu söylenebilir.

- (32) a1. Ali Sevil'i anla-dı / Sevil Ali'yi anla-dı
a2. Ali ile Sevil anla-ş-tı-lar.

4.1.6. İşteş Kodlama Koşullarında Eylemin Türü

Eylemler tipik olarak *olaylar* (events) ve *hareketleri* (actions) bildirmektedir.

Eylemler, bildirdikleri olay veya durumların oluş biçimine ilişkin bilgiler taşıyabilir. Örneğin, eylemler anlamsal olarak **başlama** (*başla-*), **bitme** (*son ver-*), **sürme** (*sür-, ol-, dur-*), **değişme** (*büyü-, yeşer-, ısın-, soğu-*), **anlık gerçekleşme** (*patla-, hapşır-*) gibi içkin zamansal yapılarda olabilirler (Yavuz ve diğ., 2000: 109). Büyük olasılıkla, *koş-tur-* örneğindeki gibi, kimi eylemlerin üzerine geçici olarak gelen ekler tarihsel süreçte kalıcı hâle gelerek görünüş ekinden kılınış ekine dönüşmüş olmalıdır (Sebzecioğlu, 2016: 366). Eylemle ekin bu tür bir kalıplaşma süreci *sözlükselleşme* (lexicalization) olarak değerlendirilebilir.

Eylemlerin anlambilimsel sınıflandırılması, genel olarak sözlüksel anlamlarından kaynaklı içsel yapılarına dayandırılmaktadır. Eylemlerin anlambilimsel sınıflandırılmasına ilişkin Vendler (1967) dört kategori önermektedir: *etkinlik* (activity), *başarım* (accomplishment), *erişme* (achievement) ve *durum* (state).

(i) Etkinlik bildiren eylemler: Belirli bir süre diliminde (x boyunca) gerçekleşen bir süreci içeren ama belli bir noktada sonlanmayan veya bir *sonlanma noktası* (terminal point) bulunmayan olaylar.

- (33) yürü-, sür-, araba kullan-, yüz-

(ii) Başarım bildiren eylemler: Tamamlanması gereken bir sonlanma noktasına doğru ilerleyen (x içinde) veya bir sonlanma noktası bulunması gereken olaylar.

- (34) büyü-, iyileş-, deney yap-

(iii) Erişme bildiren eylemler: Erişme de başarım gibi bir sonlanma noktası içerir. Ancak, erişme eylemleri bir anda (instantaneous) gerçekleşen olayları bildirirler. Dolayısıyla, başarım gibi bir süreç içermezler.

- (35) Çarp-, sıçra-, dur-, doğ-, öl-

(iv) Durum bildiren eylemler: Sonlanan bir zaman sürecinde hareket bağlamında bir devingenlik yansıtmayan olayları bildirirler. Durum eylemleri istemsiz gerçekleştikleri için genel olarak *Kılıcsız* (non-agentive) bir yapı sergilerler (Koşaner, 2009: 78; Sebzecioğlu, 2016: 366; Yavuz ve diğ., 2000: 139-140).

- (36) bil-, sev-, ol-, yaşa-

Vendler'in (1967) dört kategorisi; [\pm bitimli], [\pm anlık] ve [\pm devingen] anlambilimsel değiştirgenleriyle birlikte (37)'deki gibi gösterilebilir.

- (37) a. 10 dakika boyunca koştu. (etkinlik) [-bitimli] [+devingen]
 b. 10 dakika içinde/10 dakikada 100 m koştu. (Başarım) [+bitimli] [+devingen] [-anlık]
 c. 10'uncu dakikanın sonunda aniden durdu. (Erişme) [+bitimli] [+devingen] [+anlık]
 ç. Bu şehri çok seviyorum. (Durum) [+bitimli] [-devingen] [-anlık]

Vendler'in (1967) sınıflandırmasına göre ise *etkinlik* bildiren eylemlerin işteş çatı yüklenebildiği anlaşılmaktadır. Başka bir ifadeyle, işteş çatı olarak kodlanacak eylemin sürerlilik veya bitmemişlik anlamlarını taşıması beklenmektedir.

Kılıcı ve Etkilene temelinde konu rollerini ele aldığı çalışmasında İbe Akcan (2010), eylemleri [\pm hareket] ve [\pm somutluk] değişkenlerine göre sınıflandırır. Buna göre hareket içeren eylemler ve hareket içermeyen eylemlerin hepsi soyut ve somut anlamlı olarak bölümlenebilir.

Çizelge 2: İbe Akcan'a (2010) göre eylem türleri

somut anlamlı		Soyut anlamlı	
Hareket içeren	Hareket içermeyen	Hareket içeren	Hareket içermeyen
	hareket içeren		
Yapılan hareket içeren		Kendiliğinden oluşan hareket içeren	

İbe Akcan'a göre doğal dillerdeki bütün eylemler, [\pm hareket] ve [\pm somutluk] değişkenlerine göre belirlenen dört kategoriden birinde yer almak zorundadır. Olası anlamsal çeşitlilik bu ulamların altında görülebilir. *Hareket* (action; activity) adlandırması hareketin bütün türlerini ve devinimi kapsayan bir üst kavram olarak kullanılmıştır. Konu rolleri ve eylem anlambilimi alanyazınına dayalı olarak ortaya çıkan genel öngörü, somutluğun hareket, soyutluğun ise hareket içermeme ile örtüştüğüdür (İbe Akcan, 2010: 171-172).

Somut ve soyut anlam içerisinde hareket içeren eylemler yapılan hareket içeren ("Çocuk camı kırdı" gibi) ve kendiliğinden oluşan hareket içeren ("Çocuk nefes aldı") gibi eylemler olarak bölümlenebilir. Öte yandan somut eylemlerden (*ısrır-*, *koş-*, *pişir-* vb.) farklı olarak soyut eylemler; duygu (*sev-*, *utan-*, *ürk-* vb.), biliş (*anla-*, *öğren-*, *düşün-* vb.) ve algı (*algıla-*, *duy-*, *tat-* vb.) alt anlam alanlarından oluşur (İbe Akcan, 2010: 176-178). İbe Akcan'ın sınıflandırmasına göre somut ve hareket bildiren eylemlerin işteş çatılı olabileceği söylenebilir. Ağırlıklı olarak somut eylemler olsa da soyut eylemler de hareket içeriyorlarsa işteş çatı yüklenebilirler. Bu çıkarımdan yola çıkarak hareketin işteş çatı için önemli olduğu daha açık anlaşılabilir.

Bu tasniflerin neticesinde eylemin işteş çatıyı yüklenebilmesi için Vendler'in tasnifine göre (1967) etkinlik kategorisinde yer alan eylemler; İbe Akcan'ın (2010) tasnifine göre ise somut anlamlı ve hareket içeren kategoride olmaları gerekmektedir. Her iki tasnif çerçevesinde işteş eylemler incelendiğinde İbe Akcan'ın (2010) somut ve hareket bildiren eylem kategorisiyle Vendler'in (1967) etkinlik eylemlerinin ortak bir paydada buluştuğu söylenebilir. Başka bir ifadeyle her

etkinlik eylemi somut ve hareket bildiren bir eylemdir ve bu tür eylemler işteş olmaya en yakın olanlardır.

4.1.7. Canlılık Hiyerarşisi ve İşteşlik

Canlılık dillerde bağımsız olarak bulunabilen, sözcüklerin anlambilimsel özellikleriyle ilgili evrensel bir kategoridir. Bu nedenle dil içi süreçlerde belirleyici bir değiştirgendir. Canlılık hiyerarşisi tümcenin öge seçilimini etkileyen evrensel bir kategoridir. Canlılık Hiyerarşisi yüksekten düşüğe doğru (38)'deki gibi gösterilebilir (Comrie, 2005: 234).

(38) Canlılık Hiyerarşisi

insan > canlı(hayvan) > cansız

Canlılık Hiyerarşisinde canlı olmayı hayvan ve bitki olarak ayırmılsak (39)'daki gibi yeniden yazmak mümkündür.

(39) Canlılık Hiyerarşisi

insan > hayvan > bitki > cansız

Biyolojik açıdan böcek, hayvan kümesi içerisinde ayrı değerlendirilse de işteş eylemler açısından bu ayrımın açık bir yansıması bulunmamaktadır. Sözcülemi, uç-(u)ş-, güvercinler kadar kelebeklerin de ortak yapabildiği bir eylemdir. Öte yandan, hayvanla böcek Canlılık Hiyerarşisindeki konumları açısından farklı canlılar olarak değerlendirildiğinde hayvanların hiyerarşide böceklerden daha yüksek bir konumda olduğu görülecektir: *insan > (hayvan > böcek) > bitki > cansız*. Hiyerarşide yer alan hayvan kavramının böcekleri de kapsadığını; ama diğer büyük ya da memeli hayvanlara kıyasla canlılık açısından hiyerarşide bir basamak daha geride olduğunu belirtelim. Benzer bir biçimde, Velupillai (2012), özne ve nesne konumu açısından dillerdeki sözcük sırasının *insan > hayvanlar (büyük > orta > küçük) > böcekler > doğal güçler > bitkiler ve cansız nesnelere > soyut kavramlar* biçimindeki Canlılık Hiyerarşisine duyarlı olduğunu belirtirken daha ayrıntılı bir sıralama olabileceğini ortaya koymuştur. Velupillai'nin (2012) ortaya koyduğu tipolojik hiyerarşide hayvanlar böceklerden ayrılırken hayvanlar bile kendi içinde büyük, orta ve küçük olarak bölümlenmiştir. Buna göre büyük hayvanlar, orta ve küçük boyutlu hayvanlara kıyasla hiyerarşide insana daha fazla yakındır. Böceklerin genel olarak bütün hayvanlardan küçük olması boyutun dillerdeki sözcük sıralanışında önemli bir unsur olduğunu göstermektedir. Güncel Türkçe Sözlük'te hayvan için "Duygu ve hareket yeteneği olan, içgüdüleriyle hareket eden canlı yaratık", böcek için ise "Eklem bacaklıların, altı bacaklı, çoğu kanatlı ve vücutları baş, göğüs, karın olarak eklemlerden oluşmuş hayvan sınıfı, haşere." tanımları yapılmaktadır. Her ne kadar *böcek* tanımında *hayvan* kavramı yer alsa da dilbilgisi çalışmaları açısından her iki tanım karşılaştırıldığında, *hayvan* tanımındaki "duygu" kavramı büyük ölçekli hayvanları küçük ölçekli böceklerden ayıran bir özellik gibi durmaktadır. "Duygu" ise hayvan kavramını insana yaklaştıran bir niteliktir. Bu doğrultuda, anlama yönelik dil çalışmalarında *böcek* için, "duygu gücü diğer büyük ölçekli hayvanlara kıyasla düşük olarak algılanan küçük ebatlı hayvan" ibaresi yer alabilir.

İşteş tümcelerinin öznelerinin canlılık hiyerarşisinde yüksek bir konumda olması gerekmektedir. Zaten, evrensel olarak, bir tümcede özne olacak ad ya da ad öbeklerinin o tümce içerisindeki diğer ad ya da ad öbeklerinden Canlılık Hiyerarşisinde daha üst bir konumda bulunması gerekmektedir. Edilgende özne konumunda olanın Etkilenen, Etkilenen rolünün ise genel olarak cansız kavramları gösteren adlar olması, işteş yapı kuramaması ile ilişkilidir.

Cansız kavramlar, genel olarak belirgin ve bilinçli bir hareket taşımadıklarından işteş olmaları güçtür. *Tabaklar havada uçtu* gibi bir tümcede [-canlı] bir adın özne konumunda yer aldığı halde

dilbilgisel olması, tabakların [+canlı] ve özellikle de [+insan] niteliklere sahip bir dış Kılıcının varlığıyla mümkün olabilmektedir. Tabakların hareketi uç- eylemini gerçekleştirme amacını veya niyetini taşıyan bir Kılıcı gerektirmektedir. Tabakların rolü ise farklı yorumlar göz önünde bulundurulacak olursa *Etkilenen* (Patient) ya da *Konu* (Theme) olarak değerlendirilebilir. Kılıcılar bu açıdan ikiye ayrılarak değerlendirilebilir:

(i) Dıştan tetikleyici: Etkisini dolaylı ve daha gizil olarak gösteren Kılıcı. Bu tür Kılıcılara *dışarlık Kılıcı* da denilebilir.

(ii) İçten tetikleyici: Etkisini tümcenin açık bir üyesi olarak doğrudan gösteren Kılıcıdır. Buna *içerlek Kılıcı* denebilir.

Tabaklar uçuyor tümcesinde devinimi tetikleyen *tabak* değil, tabağı fırlatan dışarlık bir güçtür. Bu güce “dışarlık” denmesinin nedeni tümcede örtükleştirilmiş olması; yani açıkça belirtilmemiş olmasındandır. Bu güç için ilk olasılık bir insan olmasıdır. İnsan olmasa bile canlı olma niteliği değişmezdir. İnsan değilse, Canlılık Hiyerarşisine göre ikinci olasılık hayvanı göstermektedir. *Tabaklar uçuyor* tümcesinde tabakları “bir grup yaramaz maymun topluluğu” da fırlatmış olabilir. Düşük oranda cansız da olsa dışarlık bir tetikleyici bulunabilir ama zaten o tetikleyicinin Kılıcı olarak değil *Doğal Güç* (Natural Force) olarak adlandırılması gerekir. Sözelimi, *Kağıtlar uçtu* tümcesinde kağıtların uçuşmasına neden olan kağıdın iç potansiyel gücü değil, dışarıdan bir tetikleyici olabilir. Bu dışarlık tetikleyici cansız nitelikli *rüzgar* olabilir.

İçten tetikleyici Kılıcı ise kendi niyetini devinime dönüştüren güç olarak yorumlanabilir.

- (40) a. İki kardeş parka doğru koş-(u)-ş-tu.
 b. Ali ile Sevil bul-(u)ş-tu-lar.
 c. Ali ile Sevil en sonunda tanı-ş-tı-lar.
 ç. Ali ile Sevil en sonunda anla-ş-tı-lar.
 d. Sporcular müsabakada acımasızca döv-(ü)ş-tü-ler.
 d. Aç kediler hızla mamalara koş-(u)-ş-tu.

Tablo (40a-d)’deki örneklerde görüldüğü gibi devinimi canlı bir Kılıcının kendi niyeti ve amacı doğrultusunda yapmasıyla gerçekleştirmiştir. *Belirsiz* (unmarked) ve temel işteş yapılar içten tetikleyici bir Kılıcının varlığıyla mümkün olabilmektedir. Niyeti ve amacı olan bir Kılıcı temel işteş yapıda önemli bir unsur olsa da (41a-c)’de görüldüğü gibi, işteşleştirilen her eylem planlanmış bir amaç veya niyet içermeyebilir. Buna karşın, eylemi gerçekleştirenin [+canlı] olması işteş olabilmek potansiyeli açısından daha güçlü bir etkidir. Dolayısıyla, niyet edip amaçlayarak yapan bir Kılıcının gerekliliği [+canlı] bir addan daha yüksek bir koşul değildir.

- (41) a. Palyaçonun komik mimiklerine bütün çocuklar gül-(ü)ş-tü-ler.
 b. Birden birbirlerine sarılıp ağla-ş-tı-lar.
 c. Ali ile Sevil koridorda çarp-(ı)ş-mış-lar.

Canlılık hiyerarşisinin aynı noktasında yer alan varlıkların işteş yapıda özne konumunda yer alma olasılıkları daha yüksektir. İnsanla hayvanın, hayvanla bitkinin ortak iş yapma olasılığı düşüktür. Bundan dolayı, (42)’deki tümceler beklenmedik ve alışılmadık bir izlenim yaratmaktadır.

- (42) a. Ceren ile inek koş-(u)-ş-tu.
 b. Ceren ile inek uzun hasretin ardından buluşunca karşılıklı ağla-ş-tı-lar.
 c. Ceren ile inek karşılıklı bağr-(1)ş-tı-lar.
 ç. Ceren ile inek birbirini çek-(i)ş-tir-di.
 d. Ceren ile taş tepeden aşağı yuvarlanırken çarp-(1)ş-tı.

4.1.8. İnsana Özgü veya Özgüleşmiş Eylemler

İnsana özgüleşmiş eylemleri *kaz-(i)ş-* eylemi üzerinden açıklamaya çalışalım. *Kaz-(i)ş-* deyince insanların sürekli yaptıkları bir işten ziyade anlık veya her zaman yapılmayan bir iş gibi gözüküyor. İnsan türünün ortaklaşa yaptığı yaygın bir eylem türü değildir. Bunun yanı sıra iki insanın bir ağacı eşit oranda kazması olası ise de beklenir bir durum değildir. Biri az kazır, diğeri çok kazır. Aynı araçla kazımayabilirler. Ancak, *kaz-(i)ş-* ile ilgili bu eşitlik oranı, sözgelimi işteş bir eylem olan *yaz-(i)ş-* eylemi içinde geçerli değildir. İki insan bir kalemle ya da farklı kalemlerle farklı farklı oranda yazılar yazabilir. Bu durumda açıklanması gereken şey *yaz-(i)ş-* eyleminin neden daha yaygın ve kabul edilebilir olduğudur. Tartışmayı, *yaz-(i)ş-* eylemi üzerinden sürdürelim. *Yaz-(i)ş-* eylemi yalnızca somut fiziksel bir eylem olmaktan sıyrılarak insanların sürekli yaptığı genel bir iş statüsüne yükselmiştir. İnsana özgü sosyal bir eyleme dönüşmüştür. Bu dönüşüm insana özgü olmayandan insana özgü ilerleyen bir süreç içereceği gibi doğrudan insana özgü *böl-(ü)ş-*, *sev-(i)ş-*, *küs-(ü)ş-*, *öde-ş-* gibi eylemler de olabilir.

- (43) a. Çocuklar ekmeği böl-(ü)ş-tü.
 b. Güzel bir dünya için savaşmayım, sev-(i)ş-in.
 c. Kavga eden adamlar çocuklar gibi küs-(ü)ş-tü.
 ç. Kalan borcunu kapatmasıyla şimdi öde-ş-ti-k.
 d. Son görüşmede projeyi uzun uzun tart-(1)ştık.
 e. Onlar en son geçen ay gör-(ü)ş-müş-tü.

(43a-e) örneklerine bakıldığında işteşliğin insana özgü olaylarla ilgili olduğu anlaşılacaktır. Bu sonuç bir önceki bölümde ortaya konulan Canlılık Hiyerarşisi ile örtüşen bir bulgu içermektedir. İnsana özgüleşme, *adlaştırma* (nominalization) sürecinin bir yönü olarak ele alınırsa, bu doğrultuda, işteşlik eklerinin tabana daha yakın olması nedeniyle hem yapım ekine dönüşme sürecine daha çok girdiğini hem de eklendiği sözcükle kalıplaştığını gösterir. Zaten işteşlik eki alan eylemlerin hepsinin sözlükte yer alması bunu kanıtlamaktadır. Yeniden *kaz-(i)ş-* eylemine dönersek *kazış-* sık yapılan bir insan eylemi olmadığından zaten kalıplaşmaya gitmeye uygun değildir. Yani, işteşlik eki kalıplaşamayacağı eyleme eklenmeye direnmektedir. İki ya da daha fazla üyenin eşit işi yapıp eşit bir biçimde etkileneceği ve insanlara özgü genel eylemleri tercih etmektedir, denilebilir.

İnsana özgü ve özgüleşmiş eylemler bir eylemin işteş olabilmesi için önemli olsa da tek başına yeterli değildir. Sözgelimi, Canlılık Hiyerarşisinde canlı olma niteliği taşıyan hayvanları özne konumuna taşıyabilen eylemler de işteş olabilmektedir.

- (44) a. Kuşlar öt-(ü)ş-tü.

- b. Kelebekler gökyüzüne doğru uç-(u)ş-tu.
- c. Atlar pistte dört nala koş-(u)ş-tu.
- ç. Köpekler bir kemiğin başında it-(i)ş-ti.
- d. Şiddetli sestem korkan kediler dört bir yana kaç-(ı)ş-tı.
- e. Yemi gören güvercinler bahçeye dol-(u)ş-tu.

(44)'te öznesi hayvan olan işteş tümceler üzerine düşünüldüğünde birbiriyle ilişkili iki önemli sonucun ortaya çıktığı görülmektedir

(i) Hayvanların özne konumunda olduğu işteş eylemlerin çoğunda kurulan tümcelerde insanlar da özne olabilir.

- (45) c. Çocuklar bahçede koş-(u)ş-tu.
- ç. Çocuklar bir oyuncak için it-(i)ş-ti-ler.
- d. Şiddetli sestem korkan çocuklar dört bir yana kaç-(ı)ş-tı-lar.
- e. Güzel kokuyu duyan öğrenciler yemekhaneye dol-(u)ş-tu.

(44) ve (45)'te yer alan tümceler işteşliğin insana özgü olma yönünün ağır bastığını göstermektedir. Yalnızca hayvanların özne konumuna yüklenebileceği işteş eylemlerin azlığı bunu kanıtlamaktadır. Bir başka ifadeyle insan-hayvan ayrımı işteşlikte keskin değildir. Ya da hiyerarşiyi takip ederek hayvan olanın işteş tümcede özne olabilmesi, insan olanınki mümkünse gerçekleşebilmektedir çıkarımında bulunulabilir. Bu aynı zamanda, temel işteş tümcelerinin özne konumunda Canlılık Hiyerarşisinin en yüksek noktasında yer alan varlıkları tercih ettiği ilişkin bir kanıt sunmaktadır.

(ii) Hayvanların özne olabildiği işteş tümceler karşılıklılık değil birliktelik bildirmektedir. İşteşliğin daha çok insana özgü eylemlerde kolayca üretilebildiği düşünüldüğünde temel edilgenliğin ağırlıklı olarak karşılıklı yapma üzerine biçimlendiği söylenebilir. Kısacası Türkçede karşılıklı yapma bildiren işteş tümceler birliktelik bildirenlere göre daha temel veya belirsiz işteş yapılarıdır, denebilir.

Bitkilerin Tablo (2)'de listesi verilen işteş eylemlerde özne olarak kullanılma oranı daha düşüktür. Bunun nedeni bitkilerin Canlılık Hiyerarşisinde daha düşük bir konumda yer almasıdır. Canlılık hiyerarşisinde bitkilerden sonra gelen cansızların işteş eylemlerde bitkilerden daha az özne olabilmesi aynı zamanda Türkçede işteş tümce üretiminin söz konusu hiyerarşiye duyarlı olduğunu kanıtlayan önemli bulgulardan bir başkasıdır. İşteş eylemlerde özne olamama adlarda Kılıcı rolünü yüklenebilme potansiyeli ile de doğrudan ilişkilidir. Bitkiler ve cansız kavramlar belirgin veya karakteristik bir nitelik olarak hareket işini gerçekleştirmedikleri için aktif Kılıcı rolü üstlenememektedir.

- (46) a. Papatyalar havada uç-(u)ş-tu.
- b. Tabaklar havada uç-(u)ş-tu.
- c. Müzik çalınca anılarım havada uç-(u)ş-tu.
- ç. Zaman geçerken gece ile gündüz adeta birbiriyle kap-(ı)ş-tı-lar.

d. Onunla düşüncelerimiz hiç uy-(u)ş-ma-dı.

(46)'daki örneklere bakıldığında birbiriyle ilişkili iki sonuç ortaya çıkmaktadır:

(i) Bitki ve cansızlar, Canlılık Hiyerarşisinde yüksek konumda bulunan varlıklara *değişmeceli* (figurative) anlam yoluyla öykünerek işteş tümcelerinin öznesi olabilmektedir. Söz gelimi, *papatya kuşa, gece ile gündüz insana* benzetilerek işteş tümcenin özne konumuna yükselebilmektedir.

(ii) Bitki ve cansız adların özne olduğu işteş tümcelerinin ağırlıklı olarak birliktelik bildirmesi, karşılıklı yapma bildiren işteş yapıların daha temel işteşlik olduğuna ilişkin bir başka kanıt daha sunmuş olmaktadır.

4.1.9. Eşit İş Paylaşımı

Eylemin işteş çatı özelliği gösterebilmesi için eylemi gerçekleştiren katılımcıların işin gerçekleşmesi adına eşit oranda rol almaları gerekmektedir. Gerçekleştirilecek olan eylem katılımcıları tarafından ortalama olarak eşit şekilde yapılarak gerçekleştirilmelidir. Gerçekleşen eylemden de katılımcılar eşit şekilde etkilenmelidirler. Eşitliğin yakalanamayacağı olayları aktaran eylemlerin işteş çatı ile kodlanması güçtür.

- (47) a. Ali ile Ayşe yaz-(ı)-ş-tı.
 b. İki çocuk sokak ortasında döv-(ü)-ş-tü.
 c. Onunla düşüncelerimiz hiç uy-(u)ş-ma-dı.
 ç. Canlı yayında uzmanlar kıran kırana tart-(ı)ş-tı.
 d. Onunla her salı bul-(u)ş-(u)yor-uz.
 e. Cem ile telefonda her gün gör-(ü)ş-ür-uz.

(47a)'daki *yazış-* eylemi her iki katılımcının da ortak bir niyetle ortaya çıkan devinimden eşit şekilde etkilenerek oluşturulmuştur. (47b)'deki *dövüş-* eylemi her iki katılımcının da dövüşme niyetini taşıyarak dövüşme eyleminden ortalama olarak eşit biçimde etkilenmesiyle gerçekleşebilmektedir. Gerçek dünyada, dövüşenlerden biri diğerinden çok daha fazla dayak yiyebilir. Ancak, dilbilgisel dünyada işteş aktarım buna odaklı değildir. Dilbilgisel dünyada dövüşmenin ortalama eşitlikte yapıldığı ve işten bütün katılımcıların yine ortalama olarak eşit bir biçimde etkilendiği aktarılmaktadır. (47c)'deki *uyuş-* eylemi, her iki katılımcının da uyuşma niyetini taşıması ve uyuşma eyleminden eşit biçimde etkilenmesiyle işteş yapıyı oluşturabilmiştir. (47ç)'deki *tartış-* eylemi, yine her iki katılımcının da tartışma niyetini taşıması ve tartışma eyleminden eşit biçimde etkilenmesiyle işteş yapıyı olanaklı kılmıştır. Gerçek dünyada tartışmayı kim kazandığı işteş yapının bakış açısına aldığı bir sonuç değildir. Yine, (47d) ve (47e)'de işteşlik yapılan işte oranın birbirine yakın olduğu eylemlerde gerçekleşebilmiştir.

Birliktelik aktaran işteş yapıların karşılıklı yapma bildirenlere oranla daha *belirtili* (marked) olmaları eşit iş paylaşımının ölçülemez olması veya eşit işe odaklı bir olayın aktarılamaması ile ilişkilidir.

4.1.10. Ad + Yardımcı Eylem Dizilimiyle Oluşturulan Eylemlerde İşteşlik Kısıtlaması

Türkçenin yeni sözcük yapma yollarından biri de birleştirme yoludur. Bir ad ve yardımcı eylemin birleşmesiyle oluşan birleşik yapılara *yardımcı eylemle kurulan birleşik eylemler* denmektedir. Bu yapıların birleşik eylem oluşturup oluşturmadıkları tartışmalıdır. Çalışmanın kapsamı dışında olduğundan bu tartışmaya girmeden bu tür yapılarda yardımcı eylemin görevinin adı

eylemleştirmek veya yüklemleştirmek olduğunu söylemekle yetinelim. *Ad + yardımcı eylem* dizilimiyle oluşmuş yapılarda ana (“asıl”, “esas”) anlam adın üzerindedir. *Et-* yardımcı eylemiyle kılış bildiren geçişli eylemler *ol-* yardımcı eylemiyle oluş bildiren geçişsiz eylemler oluşturulur. *Affet-*, *akset-*, *alay et-*, *hasta et-*, *kayıp ol-*, *sır ol-*, *zehr ol-* gibi. Sıralan örneklerde görüldüğü gibi, çoğu dilimize Arapçadan ve Farsçadan girmiş alıntı sözcükleri eylemleştirmek için kullanılmıştır.

Tablo 4: Türkçede *et-*, *eyle-*, *ol-* yardımcı eylemiyle kurulan birleşik eylemler

eyle-	ol-	et-		
sabır eyle-	kayıp ol-	ayırt et-	ahd et-	atf et-
zan eyle-	kayd ol-	altüst et-	cehd et-	lütf et-
kahr eyle-	def ol-	hal et-	akd et-	keyf et-
şükür eyle-	kal ol-	nez et	kayd et-	harf et-
emir eyle-	kahr ol-	nasb et-	def et-	fesh et-
seyir eyle-	zehr ol-	kayb et-	ref et-	mesh et-
redd eyle-	sır ol-	cezb et-	aff et-	feth et-
af eyle-	nakş ol-	hacc et-	letf et-	meth et-
lutf eyle-	lagv ol-	add et-	vakf et-	hakk et-
	mahv ol-	redd et-	keşf et-	şak et-

Türkiye Türkçesinde, özellikle Arapçadan geçen adlara *et-*, *eyle-*, *ol-*, *kıl-* gibi yardımcı eylemlerin eklenmesiyle oluşturulmuş eylemlerin işteşleştirilmesi olanaklı görünmemektedir.

- (48) a. Fatih İstanbul’u küçük yaşta feth etti.
 b. *Fatih İstanbul’u küçük yaşta feth et(i)ş-ti.
 c. Hava muhalefeti nedeniyle tatil hepimize zehroldu.
 ç. *Hava muhalefeti nedeniyle tatil hepimize zehr ol(u)-ş-tu.

(48)’deki dilbilgisidışı tümcelerle ilişkili olarak bazı çıkarımlarda bulunmak olası görünmektedir. Bu çıkarımlar aşağıda birkaç maddeyle sıralanmıştır:

(i) Alıntı sözcüklerin anlamsal olarak hâlihazırda birlikte veya karşılıklı yapılan bir işi aktarması. Söz gelimi, Arapça *münazara* sözcüğü hem kendi dilbilgisi kuralları içerisinde yapısal olarak hem de Türkçeye yansımalarıyla anlamsal olarak işteşliği sezdirebilmiştir. Bundan dolayı, *münazara ed-(i)ş-* gibi bir yapı ortaya çıkamamaktadır.

(ii) Türkiye Türkçesinde *et-*, *eyle-*, *ol-*, *kıl-* yardımcı eylemiyle üretilen eylemlerin işteşlikle kodlanamaması, yardımcı eylemle kurulan yapıların uzun olmasıyla açıklanabilir. Örneğin; *feth et-(i)ş-ti-k*, *kahr ol-(u)-ş-tu-lar*, *seyir eyle-ş(i)-n* yapıları telaffuzu zor olan uzun yapılardır. Türkçede işteş eylemlerin ses sayısı açısından kısa olduğu kolayca gözlemlenebilir bir olgudur. İşteşlik ekinin

tabana yakın konumlanması, işteş eylemin sayıca az sesten oluşma güdüsünün bir sonucu olmalıdır. Elbette, en az çaba yasası gereği *kahr ol-(u)-ş-tu-lar* gibi yapıların dilbilgisidışı kaldığına ilişkin varsayımın doğruluğu, ileri çalışmalarla sınanmalıdır.

(iii) Yardımcı eylemle kurulan yapılar bu çalışmada ortaya konan işteşliğin seçim koşullarına uymamaktadır. Söz gelimi *kaydol-* eyleminde katılımcıların eşit düzeyde ve karşılıklı olarak kayıt olmaları dilbilgisel dünyada yer bulamamaktadır. *Zehrol-* veya *mahvol-* eyleminde katılımcıların eşit düzeyde zehirlenmeleri veya mahvolmaları olanaklı görünmemektedir.

Öte yandan, *ad + yardımcı eylem* dizilimiyle oluşturulan eylemlerde görünüş ve kılımlı açısından bir kısıtlama söz konusu değildir. Sözelimi, *sabret-* eylemi hem anlamsal olarak hem de yüklem olarak bulunduğu tümcede rahatlıkla bitmezlik ya da sürerlilik aktarabilir.

- (49) a. Çaresiz acılara aylarca sabretti.
b. Kazada canını kurtardığına şükretti.

Ad + yardımcı eylem dizilimiyle oluşturulan eylemlere Canlılık Hiyerarşisi açısından bakıldığında insana özgüleşen eylemler olduğu görülmektedir. *Sabır eyle-*, *şükür eyle-*, *kaydol-*, *fesh et-*, gibi eylemlerin insan olan bir Kılıcıya gereksinimleri bulunmaktadır. Buna karşın, (50a-b)'de görüldüğü üzere, öznenin insan olan bir Kılıcı olması tümcenin işteşleşebilmesi açısından yeterli olmamıştır. Bu da tümcedeki öznenin, işteşliğin gerçekleşmesini sağlayan Canlılık Hiyerarşisi erişimine uygun olsa da tümcenin işteşlik işlevi kazanması için yeterli olmadığını göstermektedir. O hâlde, (50)'deki tümcelerden de yola çıkarak Türkçedeki işteşlik için şöyle bir genellemeye ulaşabiliriz: Türkçede bir eylemin işteşleştirilebilmesi için bu çalışmada ortaya konan dokuz işteş seçim koşulunun büyük oranda bir araya gelmesi gerekmektedir.

- (50) a. *Çaresiz acılara aylarca sabret(i)-ş-ti-k.
b. *Kazada canını kurtardığına şükret(i)ş-ti-k.

5. SONUÇ

Bu bölümde hem bazı genel gözlemlere hem de bu çalışmanın amaçları doğrultusunda yapılan betimleme ve çözümlemenin sonuçlarına değinilecektir.

(i) Çoğu zaman dönüşlülük ve işteşlik eylemin Kılıcı rolündeki üyeye dönük olması noktasında bir ortaklık içerse de Türkçenin dizgesinde işteşliğin bağımsız bir çatı olarak konumlandırıldığı rahatlıkla söylenebilir.

(ii) İşteşliğin kodlanması açısından Türkçe, çeşitli işlemler sunan bir zenginliğe sahiptir. Türkçede *-(I)ş-}* eki ve işteşlik adlarıyla işteş tümceler kurulabildiği gibi eylemlerin sözlüksel anlamları da işteşliği yansıtabilmektedir.

(iii) Yüklemde *işteş + ettirgen* diziliminin mümkün *ettirgen + işteş* ve *edilgen + işteş* dizilimlerinin mümkün olmaması *Tabana Yakınlık Hiyerarşisi* ile açıklanmıştır. Tabana Yakınlık Hiyerarşisine göre tabana en yakın olanlar, onun içkin anlamı ya da açık bir biçimde onun belirleyeceği ilişkiler ağına en uyumlu olanlardır. İçkin anlamdan kastedilen sözlüksel anlamdır. Bir ekin sözdizimsel işlevi veya dilbilgisel anlamı ne kadar yüksekse o kadar tabandan uzak olacaktır, sözlüksel anlamı ne kadar yüksekse o kadar tabana yaklaşacaktır. Ettirgenlik ve edilgenlik tümcenin hem öznesi hem de nesnesiyle ilişkiliyken, yani özneye ve nesneye dönük işlemler içerirken işteş çatının yüklemde ortaya konan işin nasıl yapıldığına ilişkin aktarımının daha güçlü olmasından dolayı tabana daha yakın olmaktadır. *Barış-*, *savaş-*, *güreş-* eylemlerinde görüldüğü gibi tabandan ayırt edilemeyecek kadar kalıplaşmanın işteşlik eklerinde daha yüksek olması, eylemin sözlüksel anlamıyla daha ilişkili

olduğuna ilişkin bir kanıttır. Bir başka kanıt ise, ettirgenlik ve edilgenliğin iŖteŖlikten çok daha fazla eyleme eklenebilmesidir. Oysaki iŖteŖlik sınırlı sayıdaki eylem tarafından kabul edilebilmektedir. Bu da eylemin iŖteŖi seçtiğini, kendisine uygunsu aldığı gerçeğini göstermektedir.

Ettirgen + iŖteŖ diziliminin mümkün olmamasının bir nedeni de çatıların üye silme ya da ekleme iŖlemleriyle ilişkili olabilir. Ettirgenlikle tümceye yeni bir üye girmiŖken onu iŖteŖlik ekiyle yeniden silmek en az çaba yasası açasından gereksiz bir hamle olarak değerlendirilebilir.

İŖteŖ + edilgen diziliminin mümkün olması, iŖteŖliđin eylemin nasıl gerçeğleştirildiği, edilgenliğin ise anlamdan çok üye silerek sözdizimsel bir iŖlem yapmasıyla ilişkili olabilir. Yani ortada birbirinden bağımsız iki farklı iŖlemin yapılması kabul edilirliliği artırmıŖ olmalıdır. *Edilgen + iŖteŖ* diziminde henüz silinmiŖ bir üyenin Kılıcı gerektiren bir iŖteŖ kodlamayla devam etmesi dil ekonomisi açasından gereksiz bir hamle olarak yorumlanabilir. Buna karŖın *iŖteŖ + edilgen* diziliminde hâlihazırda bulunan bir Kılıcının edilgenleŖtirme iŖlemiyle silinmesi söz konusudur. Kısacası var olanı silmek kabul edilebilir bir hamleyken henüz silmiŖ olduğunu yeniden kodlamaya çalıŖmak mantık ve gerçeğ dünya açasından da anlamsız bir süreç gibi durmaktadır.

Canlılık HiyerarŖisi açasından bakıldığında *edilgen + iŖteŖ* dizilimin dilbilgisidiŖi olmasıyla ilgili başka bir açaıklama yapılabilir. Edilgende özne konumunda olanın Etkilenen, Etkilenen rolünün ise genel olarak cansız kavramları gösteren adlar olması, iŖteŖ yapı kurulamaması ile ilişkilidir.

(iv) Vendler'in (1967) eylem türü tasnifinden yola çıkılarak bakıldığında iŖteŖleŖtirilebilecek eylemlerin *etkinlik* kategorisinde, İbe Akcan'ın (2010) tasnifine göre ise *somut* anlamlı ve *hareket* içeren kategoride yer alması gerekmektedir. Her iki tasnif çerçevesinde iŖteŖ eylemler incelendiğinde İbe Akcan'ın (2010) somut ve hareket bildiren eylem kategorisiyle Vendler'in (1967) etkinlik eylemlerinin ortak bir paydada buluŖtuđu söylenebilir. Başka bir ifadeyle, her etkinlik eylemi somut ve hareket bildiren bir eylemdir ve bu tür eylemler iŖteŖ olmaya en yatkın olanlardır.

(v) Standart, *belirtisiz* (unmarked) veya *temel* (canonical) iŖteŖlik öz tetikleyici bir Kılıcının olduğu tümcelerde gerçeğleşmektedir. DıŖ etkenli bir Kılıcıyla gerçeğleşen eylemlerin yüklem olduğu tümcelerin iŖteŖliđin birçok niteliğini taşımadığını söylemek mümkündür.

(vi) İnsana özgü ve özgüleŖmiŖ eylemler bir eylemin iŖteŖ olabilmesi için önemli olsa da tek başına yeterli değildir. Sözelimi, Canlılık HiyerarŖisinde canlı olma niteliği taşıyan hayvanları özne konumuna taşıyabilen eylemler de iŖteŖ olabilmektedir.

(vii) Hayvanların özne konumunda olduğu iŖteŖ eylemlerin çoğunda kurulan tümcelerde insanlar da özne olabilir. Bu olgu, iŖteŖliđin insana özgü olma yönünün ağır bastığını göstermektedir. Yalnızca hayvanların özne konumuna yüklenebileceği iŖteŖ eylemlerin azlığı bunu kanıtlamaktadır. Bu aynı zamanda, temel iŖteŖ tümcelerin özne konumunda Canlılık hiyerarŖisinin en yüksek noktasında yer alan varlıkları tercih ettiğine ilişkin bir kanıt sunmaktadır.

(viii) Hayvanların özne olabileği iŖteŖ tümceler karŖılıklılık değil birliktelik bildirmektedir. İŖteŖliđin daha çok insana özgü eylemlerde kolayca üretilebileği düşünöldüğünde temel edilgenliğin ağırlıklı olarak karŖılıklı yapma üzerine biçimlendiği anlaŖılmaktadır.

(ix) Bitkilerin iŖteŖ eylemlerde özne olarak kullanılma oranı hayvanlara kıyasla çok daha düşüktür. Bunun nedeni bitkilerin Canlılık HiyerarŖisinde daha düşük bir konumda yer almasıdır. İŖteŖ tümcelerde özne olabilme ad ya da ad öbeğinin Kılıcı rolünü yüklenebilme gizil gücüyle doğrudan ilişkilidir. Bitkiler ve cansız kavramların insan zihninde, belirgin ve belirli bir amaca dönük devinimler üzerinden algılanamaması, Kılıcı rolünü yüklenebilmeleri yönünde bir engeldir.

(x) Bitki ve cansızlar, Canlılık HiyerarŖisinde yüksek konumda bulunan varlıklara *deđiŖmeceli* (figurative) anlam yoluyla öykünerek iŖteŖ tümcelerin öznesi olabilmektedir.

(xi) Eylemin işteş çatı özelliği gösterebilmesi için eylemi gerçekleştiren katılımcıların işin gerçekleşmesi adına eşit oranda rol almaları gerekmektedir. Gerçekleştirilecek olan eylem katılımcıları tarafından ortalama olarak eşit şekilde yapılabilmelidir. Gerçekleşen eylemlerden de katılımcılar eşit şekilde etkilenmelidirler. Eşitliğin yakalanamayacağı olayları aktaran eylemlerin işteş çatı ile kodlanması güçtür.

(xii) Türkçede bir eylemin işteşleştirilebilmesi için bu çalışmada ortaya konan dokuz işteş seçim koşulunun büyük oranda bir araya gelmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Aksan, Y. ve diğ. (2012). "Construction of the Turkish National Corpus (TNC)", *In Proceedings of the Eight International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC), 2012*, European Language Resources Association [ELRA], 3223-3227, İstanbul.
- Aksan, D. (1995). *Her Yönüyle Dil*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Banguoğlu, T. (2000). *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Benzer, A. (2009). *Türkçede Zaman, Görünüş ve Kiplik*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Comrie, B. (2005). *Dil Evrensellikleri ve Dilbilim Tipolojisi*, Hece Yayınları, Ankara.
- Cook, V.J. ve Newson, M. (1996). *Chomsky's Universal Grammar: An Introduction*, Blackwell, Oxford.
- Demircan, Ö. (2003). *Türk Dilinde Çatı*, Papatya Yayınları, İstanbul.
- Donaldson, T. (1980). *Nginyambaa: the Language of the Wangaaybuwan*, (Cambridge Studies in Linguistics, 29.), Cambridge University Press, Cambridge.
- Dryer, M. S. ve Haspelmath, M. (eds.) (2013). *The World Atlas of Language Structures Online*. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology. <http://wals.info> (Erişim tarihi: 03.11.2019).
- Ergin, M. (1993). *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yayınları, İstanbul.
- Erkman Akerson, F. (2008). *Türkçe Örneklerle Dile Genel Bir Bakış*, Multilingual, İstanbul.
- Everett, Daniel L. and Kern, Barbara. (1997). *Wari: the Pacaas Novos Language of Western Brazil*. (Descriptive Grammar Series.), Routledge, London.
- Fortescue, M. (2007). "Reciprocals in West Greenlandic Eskimo". (Ed. Nedjalkov, Vladimir (with the assistance of Emma Geniesiene and Zlatka Guentcheva), *Typology of Reciprocal Constructions*, ss. 813-843. Benjamins, Amsterdam.
- Gatschet, A.S. (1890). *The Klamath Indians of Southwestern Oregon*. (Contributions to North American Ethnology, 2.1.), Government Printing Office, Washington.
- Gencan, T.N. (2001). *Dilbilgisi*, Ayraç Yayınevi, İstanbul.
- Gülsevin, G. (1999). "Çatı Ekleri Üzerinde Kullanılabilen Ekler", Türk Gramerinin Sorunları II, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul.
- Hazar, M. (2013). "Türkiye Türkçesi Sözlüğünde Çatı Eklerinin Kullanımına Art ve Eş zamanlı Toplu Bir Bakış", *Türklük Bilimi Araştırmaları [TÜBAR]*, Sayı 34: 150-178.
- Ito, E. (1998). "Reflexive verbs in Chaucer". (Ed. Jacek Fisiak), *English Historical Linguistics and Philology in Japan*, Mouton de Gruyter, Berlin and New York.

- İbe Akcan, P. (2010). “Konu rolleri: Türkçe Eylem Veritabanı Temelinde Bir Anlambilimsel Konu Roller Modeli Önerisi”, Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- İmer, K. ve diğ. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*, Bütak A.Ş., İstanbul.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Korkmaz, Z. (2017). *Marzubân-nâme Tercümesi (Destûr-ı Şâhî)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kornfilt, J.(1997). *Turkish (Descriptive Grammars)*, Routledge, London.
- Koşaner, Ö. (2009). “Dilsel Temsilleştirme Aracı Olarak Yükleleme”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(4): 73-89.
- Marchese, L. (1986). “The Pronominal System of Godie”. (Ed. Ursula Wieseemann), *Pronominal Systems*, ss. 217-255. Gunter Narr, Tübingen.
- Maslova, E. and Nedjalkov, V. P. (2013). “Reciprocal Constructions”. (Ed. Dryer, Matthew S. & Haspelmath, Martin), *The World Atlas of Language Structures Online*. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology. (Available online at <http://wals.info/chapter/106>, erişim tarihi: 03.11.2019).
- Özmen, M. (2014). Türkçede İşteşlik/Reciprocity in Turkish. *The Secont International Symposium of Turkology (12-14 September 2012 Faculty of Oriental Studies, University of Warsaw)*. II. *Uluslar arası Türkoloji Sempozyumu (12-14 Eylül)*. s.714-729.
- Sebzecioğlu. T. (2016). *Dilbilim Kavramlarıyla Türkçe Dilbilgisi*, Kesit Yayınları, İstanbul.
- Tezcan A. ve diğ. (2004) *Türkçe Sözlük'ün Ters Dizimi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Türkçe Sözlük, (2011), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Uysal, B. (2018). “Türkçede İşteş Çatı”, Doktora Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Vardar, B. (1998). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Nova Print Basımevi, İstanbul.
- Velupillai, V. (2012). *An Introduction to Linguistic Typology*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam / Philadelphia.
- Vendler, Z. (1967). *Linguistics in Philosophy*, Cornell University Press, Ithaca.
- Yavuz, H. ve diğ. (2000). *Turkish Phonology, Morphology and Syntax – Türkçe Ses, Biçim ve Tümece Bilgisi-* (editör Zülal Balpınar), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.